

רוסיה במזרח התיכון – מדיניות במבחן

צבי מנן

מזכר

118

רוסיה במזרח התיכון - מדיניות במבחן

צבי מגן

המכון למחקרי ביטחון לאומי

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם ב-2006.

מטרותיו של המכון למחקרי ביטחון לאומי, הן שתיים: הראשונה – לבצע מחקר בסיסי, העומד במבחן אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר והעוסק בתחומי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית. השנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים הנמצאים – או אמורים להימצא – בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המרכז הוא: דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון, בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

פרסום המזכר הזה מעיד שהוא נמצא ראוי לעיון הציבור. הדעות המובעות במזכר זה הן דעותיו של המחבר לבדו ואינן משקפות בהכרח את עמדות המרכז, נאמניו, או האישים והגופים התומכים בו.

צבי מגן

רוסיה במזרח התיכון - מדיניות במבחן

יוני 2012

מזכר 118

Zvi Magen

**Russia and the Middle East:
Policy Challenges**

המכון למחקרי ביטחון לאומי

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

תל־אביב 61398

טל': 03-640-0400

פקס: 03-744-7590

דוא"ל: info@inss.org.il

<http://www.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-36-7

© 2012 כל הזכויות שמורות

הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמו־קובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל־אביב

עיצוב השער: מיכל סמו־קובץ

דפוס: אליניר, פתח תקוה

תוכן העניינים

5	עיקרי הדברים
9	מבוא
13	רוסיה בזירה הבינלאומית
13	עיקרי מדיניות החוץ הרוסית
17	רוסיה ושכנותיה
21	רוסיה והאסלאם
27	רוסיה במזרח התיכון
27	היבטים אזוריים
31	היבטים בילטרליים
39	רוסיה והתהליך המדיני
39	יחסי רוסיה-ישראל
42	הסוגיה הישראלית-פלסטינית
46	אתגרי "האביב הערבי"
51	סיכום
55	הערות

עיקרי הדברים

רוסיה היא שחקן ותיק במזרח התיכון, ושאלת היחסים עמה ליוותה את ההנהגה והציבור בישראל לאורך שנים. היחסים בין המדינות ידעו תהפוכות – ברית המועצות תמכה בהקמת מדינת ישראל אך בהמשך הדרך התייצבה לצד אויביה; לאחר התפרקותה של ברית המועצות היא נטשה את מעורבותה במזרח התיכון, וכעשר שנים מאוחר יותר חידשה את מעורבותה בו.

גורמים רבים חברו להיותו של המזרח התיכון אזור חיוני לרוסיה. מדיניותה באזור, בעבר ובהווה, הייתה ונשארה פועל יוצא של התחרות בינה לבין המערב, בעיקר עם ארצות הברית. משאביו של המזרח התיכון והעובדה שמדינות באזור הן לקוח עיקרי של היצוא הביטחוני הרוסי, כמו גם הצורך לבלום גלישה של אסלאם רדיקלי לשטחה, שימרו את חשיבותו של האזור עבור רוסיה והפכו את השפעתה בו לעקרונית מבחינת מעמדה הבינלאומי. כחלק מהמאמץ לכוון באזור מערך של בנות ברית שיהווה בסיס למעמדה בו, במסגרת התחרות עם ארצות הברית, הפכה רוסיה לשומר הסף של המשטר האיראני שחותר להשלמת תכנית גרעינית, ושל המשטר בסוריה שניצב בפני איום של מהפכה מבית.

אירועי "האביב הערבי" שהתפשטו במזרח התיכון במהלך 2011, יצרו מציאות אזורית חדשה שלה השלכות מורכבות על האזור ועל הזירה הבינלאומית. כפועל יוצא, לאחר שנים שבמהלכן רוסיה שבה והתבססה באזור ואף צברה הישגים לא מבוטלים בקשריה עם מדינות באזור, היא הגיעה לצומת דרכים באשר למדיניותה בו. רוסיה, כיתר הגורמים הבינלאומיים, הופתעה מהתהפוכות האזוריות שגרמו לה לאבד נכסים חשובים. בעקבות זאת היא נאלצה למזער נזקים ולהשקיע מאמץ קדחתני לאיתור מקורות השפעה וקשרים חדשים ומחודשים. תהליך זה היה כרוך בחיכוכים עם מדינות באזור ועם יריבות בזירה הבינלאומית.

נוכח התהוותה של מציאות חדשה, מסתמנים שינויים ממשיים במדיניותה המזרח תיכונית של רוסיה. ביניהם הולך וגובר המשקל המיוחס עתה לישראל, מתוך הנחה שהידוק שיתוף הפעולה עמה יתרום לקידום האינטרסים הרוסיים באזור.

מבוא

הניסיון לעמוד על טיבה של מדיניות החוץ הרוסית מציב אתגר – להבין את מניעיה של ההנהגה הרוסית ואת תרגומם למהלכים לקידום היעדים שהיא הגדירה. באופן התנהלותה של רוסיה בזירה הבינלאומית, שלא תמיד נהיר למתבונן בו בעיניים מערביות, יש לראות את יישומה של האסטרטגיה שמגובשת בהתאם להערכתה את יתרונותיה ולתפישת העולם שמנחה את הנהגתה. בתחילת המאה ה-21 הממשל הרוסי הגדיר את יעדיה האסטרטגיים הנוכחיים של רוסיה במטרה להעניק לה מעמד של מעצמה עולמית. וזאת בהתבסס על ההנחה שעל רקע האילוצים המדיניים, הביטחוניים והכלכליים שעומדים בפניה בעת הזו, כל דרך אחרת תביא להחלשתה ואולי אף להתפרקותה. תפישה זו עוצבה עם בחירתו של וולדימיר פוטין לנשיא, תוך שינוי התפישה של קודמו בתפקיד בוריס ילצין, שמאז קריסתה של ברית המועצות (1991-1999) פעל לעיצוב מדינה בדגם דמוקרטי-מערבי. העשור הראשון של העידן הפוסט-סובייטי חלף בהותירו ברוסיה מערכת חברתית-כלכלית בלתי יציבה, ואותה כבעלת מעמד בינלאומי מוחלש. למעשה רוסיה לא הצליחה למלא את החלל שהותירה אחריה ברית המועצות בזירה הבינלאומית, והיא נדחקה ממרכז הזירה. ואכן בתקופת כהונתו הראשונה של הנשיא וולדימיר פוטין (2000-2008), כמו גם בימי נשיאותו של מדבדב (2008-2012)) שהמשיך את דרכו של קודמו-פטרונ, חל שינוי מהותי במדיניות החוץ הרוסית. מדיניותם של פוטין ומדבדב כוונה להשיב לרוסיה את עטרתה המעצמתית וליטול תפקיד משפיע בעיצוב הסדר העולמי. בזכותה של מדיניות זו רוסיה שינתה את הדימוי שלה, ואף כי מאמציה להגיע למעמד מכריע טרם הניבו את מלוא ההישגים המקווים, אין לבטל עוד את מעמדה כשחקן בינלאומי חשוב.

כדי לקדם יעד זה עוצבה מדיניות חוץ אסרטיבית, המאופיינת בגישה דו-ערכית ביחס לסוגיות בינלאומיות שונות ונקיטת מניפולציות בניהול יחסי החוץ. מדיניות זו מתבססת על ניצול מצבים של חוסר יציבות במקומות שונים בעולם. באמצעות העיקרון "הפרד ומשול" היא מתמרנת בין השחקנים המקומיים, ובאמצעות חיכוך עם המתחרים הגלובליים, אגב התגרות והתרסה שאינן מגובות לרוב ביכולות ממשיות, היא מנסה לדחוק את רגליהם מזירות שונות. כדי למצב את עצמה כשחקן משמעותי השכילה רוסיה לנצל כלים ויתרונות יחסיים העומדים לרשותה, בכלל אלה הארסנל הגרעיני שלה – השווה למעשה לזה של ארצות הברית, את חברותה הקבועה במועצת

הביטחון של האו"ם, את השתתפותה בפורומים בינלאומיים, כגון ה"קוורטט" – שהוקם במדרד 2001 כדי לקדם את התהליך המדיני במזרח התיכון, בשיתוף ארצות הברית, האיחוד האירופי, האו"ם ורוסיה – ואת יכולתה המוכחת לזיום ולנהל משברים. התנהלות זו לא פותחה יש מאין אלא הועתקה מהפרקטיקה הסובייטית (חרושצ'וב למשל, נהג בדרך דומה, תוך יזום משברים ונקיטת איומים שאינם מגובים ביכולות מעשיות, כגון במלחמת סיני ב-1956 ובעת משבר הטילים בקובה).

מבין האזורים שרוסיה שואפת לחזק בהם את מעמדה בולט בחשיבותו המזרח התיכון. האזור נתפש על ידי רוסיה כבעל ערך גיאופוליטי שבו נפגשים אינטרסים אזוריים וגלובליים ולכן זירה לתחרות בינלאומית – מדינית, כלכלית וביטחונית. נתונים אלה הופכים אותו למוקד המחזיק באיום אפשרי על ביטחונה הלאומי של רוסיה. בשנים האחרונות הצליחה רוסיה לקדם חלק מיעדיה במזרח התיכון, וזאת בזכות התאמת מדיניותה למציאות המשתנה באזור ותוך הפעלת כללי משחק של תמרון בין המחנות. ואולם מטבע הדברים, האינטרסים הרוסיים במזרח התיכון מתנגשים באלה של ארצות הברית והאיחוד האירופי, ומהווים גם מקור חיכוך פוטנציאלי עם סין. יתר על כן, עד למהפך שיצר "האביב הערבי", האסטרטגיה הרוסית באזור התבססה על הערכה שמעמדה של ארצות הברית במזרח התיכון הולך ונחלש. גם המבוי הסתום בתהליך המדיני הישראלי-ערבי בכלל והישראלי-פלסטיני בפרט, נתפש במוסקבה כאחד מביטוייה של מגמה זו. הערכה זו תורגמה למאמץ רוסי מוגבר לדחוק את ארצות הברית מהאזור, בתקווה לתפוס את מקומה בו כשחקן מוביל. היישום של תפישה זו התמקד בפיתוח מערכות של שיתוף פעולה עם שחקנים שונים, לעתים מתחרים ויריבים, במזרח התיכון. דוגמה בולטת לכך היא כינון היחסים ההדוקים עם המחנה הרדיקלי באזור, שהיה לה לפרטנר עיקרי בקידום המגמה האנטי-מערבית, ובמקביל הצטרפותה הנמרצת לעשייה המדינית באזור והשתלבותה במסגרות בינלאומיות שונות שעוסקות בניסיון לקדם תהליך מדיני בין ישראל לשכנותיה. בנוסף, רוסיה פעלה להעמקת מעורבותה הביטחונית באזור, שבאה לידי ביטוי בהקמת בסיסים צבאיים בסוריה ובייצוא אמצעי לחימה לכל דורש.

בעקבות גל המהפכות שפקדו את המזרח התיכון ב-2011 – אירועי "האביב הערבי" – הגיעה מדיניותה של רוסיה באזור לפרשת דרכים. הנהגתה מתבוננת בשינויים המהירים שחלים באזור בדאגה וברגשות מעורבים. הדילמה הרוסית היא בחירה בין מגוון אפשרויות שכולן נושאות משמעות שלילית עבורה. זאת למרות שחלק ממעצבי מדיניות החוץ ברוסיה מאמינים שהסיכויים לבניית יחסים חיוביים עם המשטרים החדשים שמתבססים במזרח התיכון – קיימים, ושאלה עשויים לשדרג את מעמדה של רוסיה באזור. לעומתם, גורמים אחרים חוששים מפני השתלטות האסלאם הרדיקלי על המזרח התיכון, כמו גם מפני הפיכת רוסיה עצמה ליעדו העתידי של הכוח האסלאמי

העולה ומהעתקתו של התהליך המהפכני לשטחה היא. בפועל, במציאות כפי שהתפתחה, רוסיה איבדה את מאחזיה החשובים באזור. היא מצאה את עצמה לכודה במחנה השיעי, אגב ניהול קרב מאסף קשוח בהגנתה על הציר האיראני-סורי הקורס, כאשר מולה מתייצב המחנה הסוני המתחזק, המגובה להבנתה על ידי המערב – מציאות שבכוחה להביא לדחיקתה מהאזור.

בתוך כך, האפשרות של מהלך צבאי נגד איראן מצד ארצות הברית או ישראל עולה לאחרונה למרכזו של סדר היום הלאומי ברוסיה. מבין הנושאים הנדונים מוזכרת גם האפשרות של ניצולה של תקיפתה של איראן לשם ייזום מהלכים רוסיים כוחניים במרחב הקווקז, לקידום יעדים אסטרטגיים משלהם. סביב נושא זה ברוסיה מתנהל דיון טעון ובעל השלכות מרחיקות לכת, היה וימומש.

כמענה לאתגרים אלה רוסיה פועלת בקדחתנות לאיתור פתרונות – ביניהם מהלכים שמטרתם לכוון במזרח התיכון גוש מדינות תומכות, כחלופה למערכות שקרסו ולהשקעת המאמץ בהרחבת תפקידה בתהליך המדיני באזור. לא ברור אם בכוונתה (ובכוחה) של רוסיה ליטול את הובלת התהליך או שמא תסתפק במעורבות בו כהישג מדיני כשלעצמו. בהקשר זה רוסיה מייחסת לישראל תפקיד חשוב – הן כפרטנר לתהליך המדיני והן כשותף אפשרי לקידום יעדים רוסיים עתידיים באזור. זאת, כמו שהדברים נראים מנקודת המבט הרוסית, בהסתמך על מפגש אינטרסים ישראל-רוסי פוטנציאלי ועל מכנים רוחניים משותפים.

לאחרונה אף נבחנת ברוסיה האפשרות לשינוי מדיניות מזרח תיכונית בכללותה, בה מקופל גם הרעיון של התקרבות לישראל, לרבות, כנראה, הקמת מערך מדיני משותף. מאחורי מגמה זו ניצבים אינטרסים הן מדיניים והן כלכליים (בעיקר בתחום הגז). בכלל זה מוזכרת אפשרות לייזום ציר מדיני שיכלול לצד ישראל גם את יוון וקפריסין, עובדה שאם תתממש, תאפשר לרוסיה לשדרג מהותית את מעמדה האזורי לנוכח האתגרים המתהווים.

בנוסף, רוסיה ניצבת בפני מצב פנימי בעייתי שנראה כמחייב שינויים כלכליים ופוליטיים דחופים. גל המחאה הפוליטי-חברתי שהתעורר בה ב-2011 וליווה את תהליך בחירתו מחדש של פוטין לנשיאות, איים על אושיות המשטר. ולמרות ששליטה באירועים ועצירת הסחף הפנימי לא יתאפשרו בלי שדרוג היחסים עם המערב, הרי שכדי לשדרג את מעמדה הבינלאומי אין בכוונתה לוותר על התחרות עם המערב. לכן צפוי שלפחות בעתיד הנראה לעין תמשך ואף תגבר התחרות הבינ-מעצמתית, שתבוא לידי ביטוי גם, ואולי בעיקר, במזרח התיכון.

מטרת המזכר לעמוד על עיקרי מדיניותה של רוסיה בזירה הבינלאומית בכלל ובמזרח התיכון בפרט. וזאת תוך זיהוי האינטרסים המנחים אותה באזור והתפישות מהן נגזרים הצעדים למימושה של מדיניות זו. במכלול זה ייסקרו תפישות מדיניות

החוץ הרוסית ויישומה במערכת הגלובלית, מדיניותה של רוסיה במזרח התיכון, תוך הרחבת הדיון על יחסיה עם המערכת האסלאמית, מדיניותה בהקשרים האזוריים והבילטרליים באזור ומדיניותה כלפי התהליך המדיני במזרח התיכון והשותפים לו, בכללם ישראל. לבסוף תידון התמודדותה עם השלכות ה"אביב הערבי" והיערכותה לקראת המזרח התיכון העתידי.

מכלול נושאים זה, הרלוונטי לסוגיות המצויות במוקד העשייה המדינית במזרח התיכון ולזיהוייה של האסטרטגיה הרוסית באזור ומניעיה, אמור לתרום להיערכות מדינית תואמת מצד ישראל.

רוסיה בזירה הבינלאומית

עיקרי מדיניות החוץ הרוסית

מדיניות החוץ הרוסית התפתחה בהתאם לאופן שבו רוסיה תופשת את אתגריה ויעדיה הלאומיים, המושפעים מגורמים גיאוגרפיים, כלכליים, אידיאולוגיים, אתניים ודתיים. רוסיה רואה את עצמה כאחת מהמעצמות המובילות בזירה הגלובלית. יתרה מכך, היא פיתחה תובנה לפיה השגת מעמד מעצמתי חיונית להמשך קיומה הביטחוני והכלכלי. את חולשתה הנוכחית רוסיה מזהה כתופעה זמנית שתחלוף לאחר שתשוב ותתבסס כמעצמה עולמית. על פי הגדרת יעדיה האסטרטגיים, היא רואה את המערכת המדינית הבינלאומית כסדר שניתן ורצוי להתאימו לתפישותיה ולשאיפותיה. לפיכך, מדיניות החוץ הרוסית עוצבה כך שהיא תקדם יעד זה באמצעות התאמתם של הפתרונות לתנאי המצב המשתנים, והתחשבות במגבלותיה ובאילוצי המציאות הבינלאומית.

בשנות המלחמה הקרה, שאופיינו במערכת בינלאומית "דו-קוטבית", ברית המועצות מצאה את עצמה בראש אחד ה"קטבים", ובתחרות מתמדת – צבאית-טכנולוגית, כלכלית ואידיאולוגית – עם המערב, קרי ארצות הברית ובני בריתה, ובמידה פחותה גם עם סין. בסופו של דבר, התחרות, שתבעה השקעה ניכרת של משאבים כדי לעמוד בה, היא זו שהביאה לשחיקתה ושקיעתה. התמוטטותה הותירה חלל שרוסיה לא הצליחה למלא. בעשור הראשון לקיומה עוצבה המדיניות הרוסית על רקע התפרקותה של ברית המועצות, ולכן הביטוי לה היה בניסיון לכוון מדינה על פי הדגם המערבי-דמוקרטי. בפועל, רוסיה נאלצה להסתפק בתפקידים משניים בלבד בזירה הבינלאומית, לרבות במזרח התיכון. לעומתה ארצות הברית, המנצחת במלחמה הקרה, הייתה למעצמה מובילה במערכת העולמית ה"דו-קוטבית". בתוך כך ארצות הברית, ולצדה בנות בריתה ("המערב"), הצליחה להשפיע במידה ניכרת על התהליכים העיקריים בעולם תוך שהיא גורמת למדינות אחרות, ובכללן רוסיה, למלא תפקיד משני. רוסיה צפתה בהתפתחות זו – שבין היתר באה לידי ביטוי בצירופן של מדינות הגוש הקומוניסטי וברית המועצות לשעבר לאיחוד האירופי ולנאט"ו, כמו גם לחצים שהופעלו עליה בסוגיות דמוקרטיות, זכויות אדם והתנהלות פוליטית – כמכוונת לפגוע בה ישירות ולהחלישה.

ההנהגה הרוסית לא נותרה אדישה נוכח מצב זה. עם היבחרו של וולדימיר פוטין לנשיא רוסיה השאיפה לשחזר את תהילת העבר, לשקם את מעמדה של רוסיה ולרכוש יכולת לעצב את הסדר העולמי הפכה ליעד לאומי רוסי. הציבור הרוסי, לפחות באותה עת, תמך ברובו בשאיפה זו ובמדיניות שנקט פוטין במטרה לממשה. המדיניות, שהוגדרה כחתיירה לעיצוב מערכת בינלאומית "רב-קוטבית" – כמובן על חשבון מעמדה המוביל של ארצות הברית – גובתה באידיאולוגיה חדשה-ישנה, המשלבת מסורת רוסית אימפריאלית וראייה גיאופוליטית סובייטית.¹

לשם קידומה של אסטרטגיה מדינית זו בשנות כהונתו הראשונות של וולדימיר פוטין עוצבה טקטיקה אסרטיבית שהתאפיינה במניפולציות בינלאומיות, תוך שימוש בהפגנות כוח והתגרריות במערב אך בעיקר בארצות הברית. במקביל, מדיניות זו שילבה מאמץ לכונן שיתוף פעולה עם הקהילה הבינלאומית בכללותה, שאפשרה לה, לתפישתה, לקדם את מעמדה בזירה הבינלאומית. בשלב ההתחלתי שלה ניתן היה לאפיין אותה כ-"א-סימטרית", היא נוהלה ללא כלים ומנופי השפעה כלכליים, מדיניים וצבאיים ניכרים. עם זאת, יישומה התאפשר בין היתר בזכות השיפורים ביכולתה הכלכלית של רוסיה, שחלו בעקבות עליות המחירים של מקורות האנרגיה. התפתחות זו הוסיפה לביטחונה העצמי ביחסי החוץ, שתורגם למהלכים עצמאיים בגזרות בינלאומיות שונות, ובכלל זה במזרח התיכון. מדבדב, שהמשיך לחתור למיצובה של רוסיה כפרטנר אקטיבי בזירה הבינלאומית, נקט גם הוא בקו פעולה זה, אם כי בשינוי דגש מסוימים. התנהלות זו לוותה בעליות ומורדות ביחסי רוסיה עם המערב, שכן במערב היא נתפשה כפתטית וכמבטאת חולשה יותר מאשר שאיפות אימפריאליות.² וכך לאחר מאמץ לכונן יחסים בילטרליים חיוביים עם ארצות הברית בשנים הראשונות שלאחר התפרקות ברית המועצות חלה התקררות ביחסים בין המדינות, שהתקרבו באופיים לאלה ששררו בתקופת המלחמה הקרה. המשבר הגיע לשיאו ב-2008, בעקבות יציאתה של רוסיה למלחמה נגד גאורגיה. רוסיה כבשה חלק משטחה של גאורגיה וכוונה בו מסגרת מדינית עצמאית – היא אוסטיה הדרומית. כך היא מנעה מגאורגיה להצטרף לנאט"ו, בין היתר, כנראה תוך הבנה יותר מאוחרת עם ארצות הברית, כחלק מתכנית "האתחול" שלהלן.

עם היבחרו של ברק אובמה לנשיא ארצות הברית חלה תפנית ביחסי שתי המדינות. אמנם בראשית דרכו הרוסים תפשו אותו כנשיא חלש, תפישת שעודדה דבקות בגישת ההתגררות בארצות הברית. אולם המשבר הכלכלי שפקד את רוסיה ב-2009 – כמו את העולם כולו – גרם לה אובדן ניכר של יכולות וביטחון עצמי. בשנה זו הוגשה לרוסיה הצעה אמריקאית, כחלק מיוזמה מדינית מקיפה, שקודמה על ידי הנשיא אובמה, לאחר כניסתו לתפקיד, ושנועדה להביא לשיפור היחסים בין ארצות הברית למדינות ומערכות בזירה הבינלאומית.³ במסגרת יוזמה מדינית זו, שכונתה "אתחול"

(RESET), הוצע לרוסיה לשפר את יחסיה עם ארצות הברית. כמו כן צורפה להצעה זו רשימה של נושאים לשיתוף פעולה בין המדינות, ושורת צעדים שארצות הברית תהיה נכונה לנקוט כדי לאפשר את שינוי האווירה בין המדינות. על פי ניסוחה, מדיניות ה"אתחול" נועדה לשכך מתיחות בזירה הבינלאומית, לשמר את המערכת של בקרת הנשק האסטרטגי, ולמנוע חיכוך בין מדינות המערב לרוסיה על רקע פעילותן באזורי ברית המועצות לשעבר. שלטונות רוסיה מצדם ראו בהצעה זו הזדמנות לשינוי מדיניות, שממילא העריכו שמצתה את עצמה. ככל שניתן ללמוד מכלל ההתייחסויות לנושא, היוזמה האמריקאית כללה את העקרונות הבאים:⁴

א. ויתור אמריקאי על הצבת טילי יירוט נגד טילים במזרח אירופה (נושא שבעת ההיא היה מהנושאים הדרמטיים שעל סדר היום הבינלאומי).

ב. נכונות אמריקאית לחתום על ההסכם לצמצום החימוש האסטרטגי (START), מתוך התחשבות בעמדתה של רוסיה בסוגיה זו.

ג. הכרה במעמדה המיוחד של רוסיה במרחב ברית המועצות לשעבר, שפירושה שנאט"ו מוותרת על ההתרחבות מזרחה ומעניקה מעמד הגמוני לרוסיה במרחב זה.

ד. שילובה של רוסיה בפעילויות נאט"ו השונות ובתהליכים מדיניים בינלאומיים, לרבות במזרח התיכון.

ה. בתמורה, הוצע לרוסיה להצטרף למשטר הסנקציות נגד איראן ולפעול לצד ארצות הברית ונאט"ו נגד גורמי האסלאם הרדיקלי באזורים שונים, לרבות באפגניסטן.

למרות שבקבלת היוזמה על ידי רוסיה היה ממד של רווח והפסד הדדי, היא נתפשה כהישג אמריקאי חשוב. רוסיה מצדה מילאה את חלקה בהבנות עם ארצות הברית, לרבות על ידי הצטרפותה, אמנם באורח חלקי וסלקטיבי, לסנקציות נגד איראן. מבחינת רוסיה היה זה הישג שבאמצעותו עלה בידה לקדם, למעשה ללא מנופי השפעה ממשיים, את מעמדה בזירה הבינלאומית. בראייתה, מחירי המדיניות שהיא התבקשה לנקוט בתמורה לא היו גבוהים ביחס להטבות שהוצעו לה כתוצאה משיפור היחסים. בעת כינוס נאט"ו בליסבון בנובמבר 2010 הוכרז רשמית על סיומו של העימות בין נאט"ו לרוסיה. בעקבות זאת, שיתוף הפעולה ביניהם התפתח ברמות המוגבלות לפרויקטים מסוימים, כמו שיתוף פעולה במלחמה נגד הטרור באפגניסטן, אך ללא צרופה של רוסיה לפעילויות החשובות לה באירופה. לפחות לפי שעה, מדינות המערב התרחקו מהניסיון לקדם את השפעתן באזורי ברית המועצות לשעבר, וכך התחזקה אחיזתה של רוסיה בהם. באפריל 2010 נחתם הסכם NEW START לצמצום הנשק האסטרטגי, שהגביל את מספר ראשי הקרב הגרעיניים הפרוסים ל-650 ועד 2,200 בסך הכול, ובנוסף עד 800 פלטרומות נושאות נשק גרעיני (טילים לסוגיהם). ועם זאת, לא כל בקשותיה של רוסיה מולאו, נותרו נושאים שלא קודמו לשביעות רצונה. כך למשל, NEW START

הגביל את ראשי הקרב הטקטיים ולא הבחין בין ראשי הקרב לכלי טיס כפי שרוסיה ביקשה.⁵ נושאים נוספים שבהם לא חל שינוי מהותי מבחינת מעמדה של רוסיה היו שילובה הפעיל בתהליך המדיני במזרח התיכון, הענקת סטטוס משודרג לקשריה עם נאט"ו ושילובה בתכניות להגנה נגד טילים, שנשאר נושא מחלוקת רגיש. רגישות זו הומחשה בנובמבר 2011, כאשר הנשיא מדבדב הודיע כי בכוונתו לכוון מערכות טק"ק (טילי קרקע-קרקע) רוסיים לעבר מערכות יירוט טילים של נאט"ו.⁶

הכרזה זו העידה שאין בכוונתה של רוסיה לזנוח את שאיפותיה האסטרטגיות. לכן סביר להניח שעם מיצוי היתרונות שהוענקו לה במסגרת מימוש תכנית ה"אתחול", היא תשוב לנסות לקדם את יעדיה בזירה הגלובלית ביתר שאת. עוד קודם לכן, במהלך 2010, כבר ניתן היה להבחין בהתפתחותו של דיון בדרכים חדשות לעיצובה של הזירה הבינלאומית, כך שיובטח בה לרוסיה מקום מרכזי. דיונים בנושא זה נערכו בפורומים בינלאומיים, כגון המועדון "וואלדאי" ופורום "יארוסלב", שזם הממשל הרוסי.⁷ חשיבה בכיוון זה נסמכה על ההערכה שרוסיה לא תוכל להתמודד לבדה עם האתגרים הכלכליים, הפוליטיים והביטחוניים, וזאת בשל הפער המתרחב בינה לבין המערכת המערבית, כמו גם האתגר שמציבות שאיפותיה הגלובליות של סין. בין הרעיונות שהוצגו כמענה לאיומים אלה עלתה האפשרות שרוסיה תצטרף לאחת מהמסגרות הקיימות, תוך עיצוב ארכיטקטורה בינלאומית חדשה שבה היא תמלא תפקיד משמעותי. לפי שעה, רעיונות רוסיים אלו לא זכו לתגובות נלהבות.

חשיבה מחודשת זו העידה שרוסיה שבה להתייבב בפרשת דרכים.⁸ במישור הפנימי היא עמדה לנוכח אי-שקט אזורי, שקשה יהיה להרגיעו ללא רפורמות כלכליות ופוליטיות. זאת ועוד, לא ניתן לשלול את האפשרות שגל המחאה, שהתעורר ב-2011, לא יעלם ואף ילווה את עידן כהונתו המחודשת של פוטין, ששב ונבחר לנשיאות במארס 2012. מנגד, סביר להניח ששדרוג היחסים בין רוסיה למערב לא יתאפשר בלא שזו תענה בחיוב לדרישות, שמקורן במערב, לקידום הדמוקרטיזציה. ברקע הדברים נמצאת, כתמיד, החשדנות המערבית לגבי כוונותיה ושאיפותיה של רוסיה, ומכאן דחיית חיזוריה על ידי נאט"ו. וזאת דווקא כאשר ברוסיה גברה הדאגה לנוכח אתגרי הטרור הבינלאומי, התפשטות הנשק הבלתי קונבנציונאלי ואמצעי שיגורו, התרחבות העימותים האתניים והדתיים בזירה הבינלאומית, שבחלקם מאיימים עליה ישירות.⁹ ואכן, בין רוסיה למערב קיים ניגוד אינטרסים מובהק – פועל יוצא של שאיפותיה של רוסיה מזה ושל המערב, כפי שהדברים נראים מרוסיה, מזה. ועם זאת, לא מעט גורמים ברוסיה שותפים לתחושה שהמערב בכלל וארצות הברית בפרט הולכים ונחלשים. מכאן ההערכה הרוסית שנפתחות בפניה הזדמנויות חדשות. במערב, לעומת זאת, רוסיה נתפשת כמתלהמת וכאתגר שיש לצננו. התוצאה של דינאמיקה זו היא החרפת המתח בין רוסיה למערב. הדילמה הרוסית מתמקדת אם כן בבחירה בין

שילובה בעולם המערבי להתייצבותה מול המערב ושאר האתגרים שמציבה הזירה הבינלאומית, בתיאום עם סין או כוחות אנטי-מערביים אחרים. עיצובה העתידי של המערכת תלוי בבחירה שתעשה רוסיה. נראה שלאחר שובו המחדש של פוטין לנשיאות, הוא ימשיך לדבוק בתפישה הגורסת שעתידה של רוסיה – נוכח האתגרים הפנימיים והחיצוניים – תלוי ביכולתה לכבוש לעצמה מעמד בינלאומי ראוי, קרי היא תשוב להיות מעצמה. אולם בה במידה הצורך הרוסי מזוהה בפיתוח שיתוף פעולה עם המערב, ולו כדי לאפשר המשך פיתוח כלכלי וקידום מודרניזציה החיונית לה. אם כי סביר להניח שכמו תמיד, רוסיה תחפש את דרך הביניים – המשך שיתוף הפעולה עם המערב, במתכונתה של תכנית ה"אתחול", אך בלא שתוותר על שאיפותיה המעצמתיות.

רוסיה ושכנותיה

רוסיה נדרשה לגבש מענה ייחודי לכל אחד מהמרחבים הגיאופוליטיים הסמוכים לגבולותיה. רוסיה ממוקמת במרכז של היבשת האירו-אסייתית ורואה את עצמה כציר מרכזי במרחב זה, המוקף ממערב על ידי אירופה, ממזרח על ידי סין ומדרום על ידי המרחב המוסלמי. כל אחד מהאזורים הללו פעל בתורו למימוש כוונות הגמוניות כלפי אזורים שכנים, וגם כיום חוששת רוסיה מפני ניסיונות דומים מצד שכניה. בשנים האחרונות היא שאפה לאחד סביבה חלקים גדולים ככל שניתן ממרחב זה, על ידי כינון מחדש של מדינת-על ארו-אסייתית.¹⁰ בתכנית הפעולה שפורסמה בתקשורת הרוסית במהלך מסע הבחירות של פוטין, דובר על איחוד מרחבי, כלכלי במהותו, בדומה לאיחוד האירופי שאמור לכלול את מרבית מדינות ברית המועצות לשעבר וכל מדינה נוספת באסיה ובאירופה שתחפוץ להצטרף.¹¹ התכנית זכתה לתגובות צוננות ממרבית המועמדות האירופיות, למעט חלק ממדינות ברית המועצות לשעבר. סין ששואפת לקדם פרויקט דומה משלה, שבמסגרתו תהפוך למרכז הכובד האזורי, דחתה את הרעיון. המדיניות הרוסית באזורים אלה הסמוכים אליה ממוקדת בהקמת צירים מדיניים עם הפרטנרים הפוטנציאליים, תוך ניצול מחלוקות בין מדינות ונטרול מאמציהם של גורמים מתחרים מקרב המעצמות להרחיב את השפעתן באזור.

האזור המערבי: מדינות הגוש הסובייטי במזרח אירופה והמדינות הבלטיות, שהיוו חלק מברית המועצות וכיום רובן משולבות במערכת בריתות באירופה ובנאט"ו, מהוות את קו המגע הרוסי עם המערב. מנקודת המבט הרוסית, מאז פירוקה של ברית המועצות המערב פעל להחלשתה באמצעות ניתוקן של המדינות שנכללו בברית המועצות או היו נתונות להשפעתה. דוברים רוסים טענו שמאמצים בכיוון זה התבצעו על ידי פעילות חתרנית במדינות ברית המועצות לשעבר, ייזום המהפכות "הצבעוניות" שהתחוללו בהן ועידודן לנטוש את רוסיה ולהצטרף לנאט"ו.¹² פעילות מערבית זו במדינות האזור המערבי לוותה בהשקעות כלכליות ושיתופי פעולה לסוגיהם, לרבות סיוע ביטחוני.

רוסיה רואה בפעילות זו אתגר, מאחר שבשונה ממדינות ברית וארשה – עליהן היא ויתרה ללא התנגדות לאחר פירוקה של ברית המועצות ורובן ככולן הצטרפו לנאט"ו, עניינה בכל הקשור במדינות ברית המועצות לשעבר שונה. אלה נתפשות כחיוניות לשרידותה העתידית, ומכאן מאבקה על השליטה בהן שמנוהל בחומרה ובאלימות, מאבק שאכן הביא לכרסום בהישגי המערב שם. המלחמה שיזמה רוסיה נגד גאורגיה באוגוסט 2008 נועדה למנוע את הצטרפותה לנאט"ו. לאחר ניצחונה הצפוי של רוסיה נדחתה התכנית המערבית לצרף את גאורגיה לנאט"ו. האתגר הבא שניצב בפני רוסיה היא אוקראינה, שאף היא מגששת את דרכה למערב. רוסיה נוקטת נגדה במנופי לחץ שונים שהעיקרי בהם הוא לחץ כלכלי, בדגש על יצירת קשיים באספקה של מקורות האנרגיה. גם השימוש בשיטות פוליטיות חתרניות (כמו יצירת משברים פנימיים ובינלאומיים ומאמצים להפלת המשטר) לא נפקד מרשימה זו. מגמה זו צלחה לאחר יישומה של תכנית "האתחול", הכוללת גם את הקפאת התפשטותו של נאט"ו מזרחה והכרה דה־פקטו בהגמוניה הרוסית במרחב ברית המועצות לשעבר.

האזור הדרומי: אזור רחב ידיים זה שהיה בעבר חלק מברית המועצות, משתרע לאורך גבולה הדרומי של רוסיה. נכלל בו הקווקז ובו שלוש מדינות: גאורגיה, אזרביג'ן וארמניה, התחומות מדרום על ידי טורקיה ואיראן. האזור כולל גם את אסיה המרכזית, שמשתרעת בין הים הכספי לגבולה של סין וכוללת חמש ממדינות ברית המועצות לשעבר: קזחסטן, אוזבקיסטן, טורקמניסטן, קירגיזסטן וטג'יקיסטן. בדרומן של מדינות אלה נמצאת רצועה של מדינות מוסלמיות שמשתרעת בין טורקיה לסין: איראן ואפגניסטן, וסמוכות להן עיראק ופקיסטן. אזור זה מהווה מכלול גיאוגרפי רצוף, שעם המזרח התיכון המורחב הוא יוצר מכנים משותפים רבים המשלבים רכיבים מגוונים: גיאוגרפיים, אתניים, כלכליים, תרבותיים, דתיים ופוליטיים. בנוסף נמצאות בו עתודות אנרגיה מהחשובות בעולם. למותר לציין שנודעת חשיבות רבה לגישה אליהן ולנתיבי הובלתן.

אזור אסיה המרכזית שימש סלע מחלוקת בין המעצמות עוד במאה ה־19. התחרות על השליטה בו כונתה אז "המשחק הגדול". תחרות דומה, המכונה "המשחק הגדול החדש", מתקיימת כיום בין רוסיה, נאט"ו וסין. המנצח בתחרות יזכה בהשפעה באזור עתיר אנרגיה. יתרה מזו, מבחינת רוסיה אזור זה הוא הבטן הרכה שלה, בהיותו קו המגע העיקרי שלה עם המערב, עם האסלאם הרדיקלי ועם סין. כמו רוסיה גם מדינות מערביות פועלות באזור לבלימת התפשטותו של האסלאם הרדיקלי ולהצרת צעדיה של סין בו. הן עושות זאת תוך שהן חוסמות את התרחבות השפעתה במדינות האזור בכלים מדיניים וכלכליים, כמו גם בהגשת סיוע מגוון, לרבות סיוע ביטחוני. זאת ועוד, המערב מתייחס לאזור זה כמרחב שעשוי לסייע להכלת איראן. הפעילות המערבית

באזור כוללת נוכחות צבאית ומערכת של בסיסים צבאיים הפרוסה במדינות המזרח התיכון והמפרץ, באסיה המרכזית ובאוקיינוס ההודי.

הקווקז: אזור זה שממוקם בצומת שבין רוסיה למזרח התיכון, רווי במשקעים של מאבקים היסטוריים שהתחוללו בין המדינות והמיעוטים האתניים והדתיים שמצויים בו. שלומו וביטחונו תלויים באיזון עדין, פנימי וחיצוני כאחד, בין כוחות מתחרים. מדינות וקבוצות אתניות נאבקות בו כדי להבטיח את עצמאותן ושלמותן הטריטוריאלית. כל שכנותיהן של מדינות הקווקז העצימו בשנים האחרונות את התחרות על ההשפעה באזור.¹³ מחשש שארצות הברית מתכוונת לפגוע באינטרסים שלה בתחום הייצוא וההובלה של הנפט והגז, רוסיה נחושה לנטרל מדינות וקבוצות אתניות אלה על ידי הרחבת השפעתה היא באזור.¹⁴ טורקיה ואיראן פועלות אף הן להרחבת השפעתן באזור, ואל כל אלה מתווסף נאט"ו, שפועל למען תכלית זהה. רוסיה מצדה פועלת בנחישות כדי לשמר את מעמדה הדומיננטי באזור זה. ללא ספק, תוצאות מלחמת 2008 בגאורגיה קידמו את רוסיה להשגת יעדיה באזור.

המזרח הרחוק: שאיפתה של סין להרחיב את השפעתה מעבר לגבולותיה מאיימת על רוסיה. עדיין, בשלב זה האינטרס הסיני המוביל הוא בלימת התבססותו של המערב באזורי ההשפעה החיוניים שלה, ובעניין זה סין משתפת פעולה עם רוסיה. הבעיה המרכזית שניצבת בפני סין היא אבטחת האספקה של מקורות האנרגיה, ללא תלות, עד כמה שניתן, במערב או ברוסיה. על רקע זה התפתחו קשריה של סין עם איראן – כספקית אנרגיה וכשותף אסטרטגי אנטי-מערבי. מבחינת סין, רצוי שנתבי האנרגיה שלה יעברו דרך אסיה המרכזית, החופשית לפחות לפי שעה מנוכחות מערבית. מדינות באסיה המרכזית מנצלות זאת לפיתוח קשרים כלכליים עם סין, תוך שהן משקיעות מאמצים להתרחק מההשפעה הרוסית. לכן מרבית קווי האנרגיה נבנים בתוואי העוקף את רוסיה. רוסיה שמודאגת מאובדן מעמדה הכלכלי והשפעתה הפוליטית באזור, פועלת לצמצום הנזקים שנגרמים לה עקב כך. היא עושה זאת בדרכים שונות, כמו המאמץ שהיא משקיעה בדחיקתה של ארצות הברית מפעילותה באזור על ידי שיתוף פעולה משלה עם מדינות אסיה המרכזית. למרבית האירוניה גם סין יוצאת נשכרת מכך. יתר על כן, רוסיה מוטרדת גם מהתפשטותה השקטה, יש לומר, של אוכלוסייה סינית לעבר רוסיה ומדינות ברית המועצות לשעבר, ומהסיכוי הסביר שסין תאיץ את מאמציה לנכס לעצמה השפעה גם במזרח התיכון רבתי. מבחינת רוסיה, אם כן, סין היא היריב העיקרי העתידי.¹⁵

מדינות ברית המועצות לשעבר: רוסיה רואה במרחב הפוסט-סובייטי אזור הנתון להשפעתה – בפועל ובכוח – ורצועת ביטחון מול שכניה שעוטפים אותה מכל עבר. זאת ועוד, את המדיניות במרחב זה, על אזוריו השונים, מנחים שיקולים כלכליים, כמו גם תחרות עם גורמים אחרים שמבקשים אחיזה באזור וגישה ישירה למקורות

האנרגיה שבו. כתוצאה מהכרזת העצמאות של הרפובליקות שנכללו בברית המועצות, הפכה רוסיה, שהייתה הרפובליקה הסובייטית הגדולה והחשובה, ליורשתה המוצהרת. בשלב הראשון שלאחר התפרקות ברית המועצות נעשה ניסיון לארגן את ארבע-עשרה הרפובליקות בברית מרחבית. רעיון זה אכן יושם במתכונת של "חבר המדינות העצמאיות" – מבנה רופף למדי שחלק מהמדינות סירבו להצטרף אליו. היו אלה שלוש הבלטיות שלמים השתלבו באיחוד ובנאט"ו. מדינות אחרות, גם אם נותרו חברות בחבר המדינות העצמאיות, פנו במקביל לשדות זרים – מי במגמת הצטרפות למערב ומי בחיפוש כיוונים אחרים, לרבות הקמת בריתות נוספות ביניהן, כמו GUAM – ברית בין יריבותיה של רוסיה במרחב הפוסט-סובייטי. ברית זו כוללת את גאורגיה, אוקראינה, אזרביידז'ן ומולדובה. אחרות פנו לכינון מסגרות לפיתוח שיתוף פעולה מדיני, כלכלי וביטחוני שרוסיה שותפה להן. כך הארגון לביטחון משותף – CSTO, הכולל כוחות משותפים לתגובה מהירה; ארגון לשיתוף פעולה של אסיה המרכזית – CACO, שבו חברה גם סין ואילו איראן ופקיסטן נמצאות בו במעמד של משקיפות; ארגון שנחאי – SCO, הכולל גם מדינות מחוץ לחבר המדינות. רוסיה שותפה במעמד משקיפה בארגון הוועידה האסלאמית – OIC. חשוב לציין שלרוסיה יש תכניות להקמתן של בריתות נוספות במטרה לקדם את רעיון איחוד המדינות האירו-אסיאתי. ב-2012 מתוכננת לקום מסגרת של איחוד כלכלי בין רוסיה, קזחסטן ובלרוס. אם ברית זו תכונן, היא צפויה להפוך לישות קרובה בבסיסה למה שהייתה ברית המועצות בשעתו.

בשנים האחרונות אימצה רוסיה התנהלות אסרטיבית, הן מול מדינות האזור והן מול גורמי המערכת הבינלאומית שפועלים בו. בראש ובראשונה מדובר בחיקתן של ארצות הברית ובנות בריתה באמצעות הפעלת לחץ מדיני, לחץ כלכלי (כמו מניעת מקורות אנרגיה), חתרנות (פגיעה במשטרים ובגורמי סיכון לאינטרסים רוסיים במדינות המדוברות), ופעילות צבאית (כמו במקרה של המלחמה נגד גאורגיה). פעילות רוסית לכינון ארגונים אזוריים במרחב, אף היא משרתת תכלית זו. בחלק מהמקרים פועלים הארגונים הללו לבלימת האסלאם הרדיקלי באזור. בתמורה, רוסיה עוצמת עין לנוכח נורמות מפקקות ששוררות במדינות אלו בנושאי זכויות אדם ותומכת במשטרים האוטוריטריים ששולטים בהן. על פי הסכמים, ולעתים בלעדיהם, רוסיה מקיימת נוכחות צבאית קבועה בחלק ממדינות האזור. הכוחות מיועדים לאבטחת הגבולות כלפי חוץ – כמו בקווקז ואסיה המרכזית, לשימוש בבסיסים לצרכים אסטרטגיים – כמו בסיס הצי הרוסי בסבסטופול שבחצי האי קרים השייך לאוקראינה, ולצורכי ביטחון פנים באזורי מריבה שונים – כמו בטרנסניסטריה שבמולדובה ובאסיה המרכזית. מעבר לכך ובמסגרת הסכם CSTO לביטחון משותף, במדינות השונות מחזיקה רוסיה כוחות תגובה מהירה שמיועדים להפעלה במצבי חירום.

יודגש שמעמדה של רוסיה בסביבתה הקרובה נשען במידה מכרעת על הבנות שהושגו בינה לארצות הברית. ואכן, סעיף חשוב בתכנית ה"אתחול" העניק לרוסיה הכרה כבעלת מעמד מיוחד (קרי, הגמוני) במרחב. והראיה לכאורה היא דעיכתו של גל המהפכות "הצבעוניות", שעל פי דוברים רוסים אורגן על ידי המערב. שאיפותיהן של גאורגיה ומדינות נוספות במרחב להשתחרר מהלחץ הרוסי ולהצטרף לנאט"ו נגוזו, לפחות לפי שעה. הממשלים הפרו-מערביים במרחב הוחלפו בממשלים פרו-רוסיים, כמו למשל באוקראינה. הבנות אלו מחזיקות מעמד (נכון למחצית 2012) בראש ובראשונה במזרח התיכון, וזאת חרף התנהלותה המתריסה של רוסיה במערכת הבינלאומית, בעיקר כלפי ארצות הברית.

רוסיה והאסלאם

ההתייחסות לאתגר האסלאמי, בציבור הרוסי ובשורות הנהגתה של המדינה כאחד, מאופיין בחוסר אחידות ובמידה של התעלמות מאפשרות היותו איום מהותי. ההתייחסות המדינית לנושא משקפת את לבטיה של ההנהגה הרוסית באשר למקומה בזירה הבינלאומית – מחד גיסא, ההתעוררות המוסלמית מקרבת את רוסיה למערב בהיותה שותפה לבעיה האסלאמית,¹⁶ ומאידך גיסא, העימות המוסלמי-מערבי יוצר עבודה הזדמנות להתייצב בראש המחנה האנטי-מערבי. בה בעת, האסלאם הרדיקלי שואף לנצל את המחלוקת בין רוסיה למערב ולשכנותיה ולהעצים את האיום שהוא מהווה עליה. לרוסיה היסטוריה ארוכה ומורכבת של יחסי שכנות עם העולם המוסלמי. האסלאם בגלגוליו השונים מונה כאלף שנות היסטוריה במרחב הרוסי. בין סוף המאה ה-18 לסוף המאה ה-19 רוסיה כבשה את השטחים המאוכלסים במוסלמים, שנכללו במרחב האימפריה הרוסית. קודם לכן אזורים אלו היו בשליטה טטארית, טורקית ופרסית, וחלקם נהנו מפרקי זמן של עצמאות. תושביהם התעמתו עם רוסיה במשך דורות. עם כיבושם על ידי האימפריה הרוסית הנוצרית הפכו אזורים אלה לחלקים נחשלים. אחרי מהפכת 1917 נרשמו בחלק מהאזורים המוסלמיים ניסיונות לכינון ישויות עצמאיות, אך אלה לא האריכו ימים. בתקופת האימפריה וגם בימי ברית המועצות היו יחסי המוסלמים והשלטונות קשים ורוויי אלימות. הכנעת חלק מהאזורים המתקוממים, בעקבות מאבקים שפרצו שם בשנות ה-20 וה-30 במאה הקודמת, ארכה שנים. תושבים מקומיים אף שיתפו פעולה עם הנאצים במלחמת העולם השנייה, לרבות לחימה בשורותיהם. עם זאת, בימי ברית המועצות המאוחרים לא נותר הרבה מהלהט המוסלמי. הרוב המכריע של האוכלוסייה רחק מהדת. התפתחות זו התאפשרה בין היתר על ידי צמצום נוכחותם ופעילותם של מוסדות מסורתיים – כך קרה גם במזורים דתיים ואתניים אחרים בתחומה של ברית המועצות.

רוסיה רואה בקווקז ובאסיה המרכזית, אזורים שמאוכלסים במוסלמים, אתגר ביטחוני-לאומי מרכזי. האוכלוסייה הסלאבית היותה כ-70 אחוז מכלל תושבי ברית המועצות. ואולם מכ-50 מיליון המוסלמים שחיו בברית המועצות, כ-20 מיליון נותרו בשטחה של רוסיה. השאר הפכו לאזרחיהן של שש מדינות מוסלמיות השוכנות לאורך גבולותיה. האוכלוסיות המוסלמיות של רוסיה מרוכזות בשני מרחבים גדולים: בשבעה מחוזות בצפון קווקז (קברדינו-בלקריה, צ'צ'ניה, קאראצ'יבו – צ'רקסיה, אינוגושיה, צפון אוסטיה, אדיגיה – אלאניה), ובעוד שני מחוזות באזור הוולגה – טטארסטן ובשקירטסטן). לכך יש להוסיף אוכלוסיה מוסלמית בת כמה מיליונים שהגיעה לעריה המרכזיות של רוסיה ושוהה בהן במעמד של תושבים ארעיים או עובדים זרים. האתגר הרוסי מחמיר גם לנוכח המאזן הדמוגרפי השלילי המאפיין את האוכלוסייה הרוסית.

האסלאם ברוסיה היחסים בין הממסד המוסלמי של רוסיה לממשל הינם קורקטיים בדרך כלל. זאת לאחר שנים שבמהלכן נעשו ניסיונות כושלים לכוון ממסד אסלאמי אחד מטעם השלטון, והרעיון נזנח. לעומת זאת, הקהילה המוסלמית ברוסיה יוצרת קשרים הולכים ומתרחבים עם העולם המוסלמי שמחוץ למדינה, שמבטאים שאיפה להיות חלק מהעולם האסלאמי בכללותו. פעילות חוץ זו היא על דעת ובהנחיית השלטונות שמנסים להימנע מחיכוך יתר ומעימות.

פעילות מוסלמית מאורגנת נרשמה כבר בסוף תקופת ברית המועצות, עת צצו מרכזי מידע ועיתונים ברוח האסלאם. בקרב הפעילים התבלטו כמה אישים, לפחות חלקם היו קשורים בשירותי הביטחון. (מהבולטים שבהם – ג'אמל גאידר). ב-1990 הוקמה מפלגת "התחייה האסלאמית", וב-1995 הוקם הוועד האסלאמי הבין-אזורי. המארגנים היו קשורים בממסד ומעורבים גם בתחומים העסקיים, בכלל זה בקידום ייצוא אמצעי לחימה למדינות המזרח התיכון. אחרי פירוקה של ברית המועצות נהרו לרוסיה פעילים מהזרמים האסלאמיים הרדיקליים. התוצאות לא איחרו לבוא. אמנם רוב האוכלוסייה המוסלמית ברוסיה אינה מקיימת את מצוות הדת אלא מגלה סולידרית עם הקהילה המוסלמית ברוסיה ובעולם. ועדיין, הפעילים האסלאמיים – אנשי דת ולוחמים שהוכשרו ברוסיה או מחוץ לגבולותיה – מצאו במדינה, כמו במדינות אחרות באזור, קרקע פורייה להפצת משנתם, ועד מהרה התפשטו הרעיונות הדתיים בקרב האוכלוסייה. התפתחות זו התבטאה בין היתר בצמיחת מוסדות מוסלמיים חדשים, התופסים את מקום הממסד הדתי הישן ומבצעים בקרב צעירים פעילות חינוכית מלווה במאמצי אסלאמיזציה של אוכלוסיה שאינה מוסלמית במקורה.

למגמת השיבה אל הדת, המובחנת בקבוצות האתניות ממוצא מוסלמי שברוסיה, כמה סיבות. היא נתפשת כאמצעי להגדרה עצמית ולהגנת הקהילה, וכביטוי להשתייכות לקהילה עולמית הדוגלת בערכים משותפים חוצי גבולות. כמו כן השיבה לדת מאפשרת התלכדות נגד המערב – שהציבור המוסלמי ברוסיה מזדהה עמה. ועם זאת, יש לזכור

שהתגברות הלאומנות בקרב האוכלוסייה הרוסית ממלאת תפקיד לא מבוטל בהתעוררות המוסלמית ברוסיה. במקביל להפיכת האסלאם לחלק מוכר מהנוף הרוסי התפתחה גם אסלאמופוביה רוסית ברורה, שלוותה גם בביטוי אלימות.

החדירה האסלאמית לרוסיה מתנהלת תוך חיכוך עם המנהיגות המסורתית הוותיקה. עם הזמן התאפשרה מידה של דו־קיום בין ההנהגה המסורתית לבין זו החדשה, על בסיס התמיכה בערכי האסלאם לצד עוינות למערב ולערכיו. ועם זאת, מתקיימת תחרות בין הזרם המסורתי – "האסלאם הרוסי", לזרם הרדיקלי – המוכר ברוסיה כ-"ווהאבי".

הטרור האסלאמי והמדיניות הרוסית ארגונים רדיקליים ברחבי העולם המוסלמי אחראים להכשרתם של פעילים, שחלקם השתלב במחנות אימונים ובהמשך גם בפעילות טרור ברוסיה. פעילים זוכים לחינוך מוסלמי במצרים, סוריה, איראן, ערב הסעודית, טורקיה ועוד, כמו גם ברוסיה גופא וברפובליקות ברית המועצות לשעבר. הגורמים הפעילים ברוסיה שקיבלו הכשרה והשראה מהארגונים הרדיקליים במזרח התיכון, למדו לגייס תמיכה, להפיץ אידיאולוגיה, להיטמע בסביבה ולחדור למסד המקומי. האידיאולוגיה הראשונית, שהתמקדה בהשגת עצמאות מרוסיה, הפכה בהדרגה לג'יהאדיסטית. מגמה זו, שהתגברה על רקע המלחמה המתגרת את גבולה הדרומי של רוסיה, לוותה בסימון ארצות הברית, ישראל והמערב בכלל כאויבים.

הרדיקלים ה"ג'יהאדיסטים" שמובילים בצפון קווקז מבקשים לכוון שם מדינת הלכה אסלאמית. הארגון המוביל הוא "החזית האסלאמית" של צפון קווקז, שמקורו בצ'צ'ניה. משם מפיצים הפעילים פעילות טרור לעומקה של רוסיה.¹⁷ שורה של ארגונים אסלאמיים רדיקליים הוקמה בצ'צ'ניה, כשהארגון המוביל הוא "החזית האסלאמית" של צפון קווקז שפועל באינגושיה, דגסטן, ובשקירטוסטן. בדגסטן פועלים הארגונים "שריאת" ו"ג'נת", בבשקירטוסטן פעיל "ג'מאת חיזב־וט־טחריר", בקברדינו־בלקריה פעיל "יארמוק", באינגושיה פעילים "כליפאט" ו"ג'מאת אינגושי".¹⁸

אך אירונית היא העובדה שרוסיה מצאה את עצמה מעורבת במלחמה "א־סימטרית" – דגם מאבק שפותח בימי ברית המועצות ככלי לפגיעה במדינות אחרות. לצד המורדים, המגויבים על ידי אוכלוסייה אוהדת שמורגלת היסטורית להתעמת עם השלטון המרכזי באשר הוא, השתתפו בלחימה זו גם גורמי אסלאם רדיקליים מהמזרח התיכון. המוביל בהם היה ארגון "האחים המוסלמים". בסוף שנות ה־80 "האחים" העתיקו את פעילותם מאפגניסטן למחוזות מוסלמיים בברית המועצות והובילו שם התעוררות אסלאמית. השלטונות הרוסיים, שנהירים על פי רוב מעימות עם ארגונים אסלאמיים זרים, הכריזו רשמית על "האחים המוסלמים" כארגון טרור ופעילותו נאסרה.

בצפון קווקז התפתחה מלחמה עקובה מדם בין הרוסים למוסלמים המורדים. ההתקוממות בצ'צ'ניה הוכנעה לאחר שתי מלחמות שהתנהלו בשנים 1994–1996 ו־1999–2007, ועדיין צפון הקווקז רוחש בפעילות ההתנגדות. לוחמת הגרילה והטרור

התפשטה גם לאזורים אחרים בעומק רוסיה, אם כי בשנים שחלפו מאז תום מלחמת צ'צ'ניה השנייה ב-2007, הלחימה הסדירה בקווקז שככה. להשגתו של יעד זה, הצבא הרוסי ניהל מאבק אכזרי שכלל טיהור קיני התנגדות, הרס יישובים וסיכול ממוקד נרחב נגד פעילים מרכזיים. כך חוסלו מרבית יחידות הגרילה. לטענת הרוסים, במחוזות המורדים הושכנו חוק וסדר בסיוע הנהגה מקומית פרו-רוסית.

מאז תום הלחימה הסדירה בין רוסיה למורדים המוסלמים בצפון הקווקז, המאבק האסלאמי הרדיקלי התמקד בפיגועים המוניים – פשיטות של מסגרות צבא לוחמות ופיגועי התאבדות. הפיגועים כוונו נגד מוסדות השלטון וגורמי הביטחון הרוסיים באזור הקווקז וגם, מה שנתפש בחומרה יתרה, הם התבצעו בעומקה של רוסיה. בין המטרות לפיגועים נכללו מוסדות ציבור – בתי חולים (למשל: בבדונובסק ב-1995) ובתי ספר (ביסלאן ב-2004); מרכזי תרבות (תיאטרון במוסקבה ב-2004); בנייני מגורים בערים מרכזיות (לרבות במוסקבה ב-1999); צירי תחבורה (רכבת תחתית במוסקבה ב-2010, רכבת מוסקבה-סנט פטרבורג ב-2009). כמו כן בוצעו ניסיונות חטיפה ופיגוע במטוסי נוסעים (בשני נמלי תעופה של מוסקבה ב-2004). העימות בין רוסיה לאסלאם הרדיקלי מתנהל גם באזור וולגה וברפובליקות מוסלמיות של ברית המועצות לשעבר, בעיקר באסיה המרכזית. השלטונות במדינות אלה, האוטוריטאריים במהותם, הפעילו יד קשה במטרה לבלום את הפעילות האסלאמית המתרחבת, לפקח עליה ולהגבילה, אם כי לא בהצלחה יתרה.

* * *

רוסיה רואה את עצמה כחלק מהציביליזציה המערבית (תפישה שאינה מובנת מאליה בעיניים מערביות). ועם זאת, העובדה שחלקים חשובים משטחה ואוכלוסייתה וכפועל יוצא ממהותה הם חלק מהעולם המוסלמי, מנוצלת על ידה לביסוס הטענה שהיא שייכת לעולם המוסלמי. כך רוסיה הצטרפה כמשקיפה לארגון הוועידה המוסלמית; הפעילה קבוצה פרלמנטארית "רוסיה והעולם האסלאמי – דיאלוג אסטרטגי"; ומעל לכול, היא מנהלת מדיניות אנטי-מערבית במזרח התיכון, לרבות מדיניות עצמאית מול "ציר הרשע" (איראן, סוריה וארגונים רדיקליים). ברוסיה לא מעטים הם האנשים שרואים במדינות המוסלמיות פרטנר חשוב לקידום מעמדה הבינלאומי ותומכים בבחירה בצד זה. נוסף לפעילים מוסלמים, נמנים עליהם גם הקומוניסטים והחותרים לשיקום האימפריה הרוסית וברית המועצות, אינטרסנטים למיניהם ממגננוני החוץ והביטחון והתעשיות הביטחוניות.

הפתרון הרוסי לאתגר הינו דו-ערכי. מדיניות הפנים של רוסיה משקפת חשדנות כלפי המערכת המוסלמית. גורמי הביטחון הרוסיים מנהלים מלחמה ללא פשרות נגד הפעילים האסלאמים. אולם הם אינם מבליטים יתר על המידה את הגוון האסלאמי

של ההתקוממות אלא מציגים את המתקוממים כמורדים במדינה וכפושעים שיש להתמודד עמם לפי העקרונות והנהלים של ביטחון הפנים. גם אם מדיניות החוץ הרוסית שזורה רטוריקה אנטי-מערבית ופרו-מוסלמית, גורמי האסלאם הרדיקלי מתייחסים לרוסיה כאל אחד מיעדי הג'יהאד, הגם שבמערכת האסלאמית, ובפרט בזו הרדיקלית, התפתחה תובנה שרוסיה יכולה להיות שותפה לבלימת המערב ולפגיעה בו. רוסיה משתפת פעולה עם המאבק הבינלאומי נגד הגורמים האסלאמיים הרדיקליים, אם כי באורח סלקטיבי ותוך העברת מסרים חיוביים למדינות ולגורמים מוסלמיים, בפרט לאנטי-מערביים שבהם. מדיניות זו מבטאת הפרדה ברורה בין הטרור האסלאמי מבית שמוצג כעניין רוסי פנימי, לבין הטרור האסלאמי שמחוץ לגבולות רוסיה. כמו כן רוסיה מבחינה בין האסלאמים-הרדיקלים שאינם נלחמים ברוסיה וזוכים לתמיכת השלטון ולקידום פוליטי, לאלה הפועלים נגדה מחוץ לגבולותיה.

למרות הבעייתיות שבאבחנה זו, נראה שהמדיניות הרוסית הניבה פרי. חרף היד הקשה שנקטה כלפי גורמי אסלאם רדיקלי בשטחה, בעולם המוסלמי לא התגברו רגשות אנטי-רוסיים גם נוכח ההידרדרות במעמדה של רוסיה בקרב מדינות המזרח התיכון עקב תמיכתה הבלתי מסויגת באיראן ובעיקר בסוריה, שבה התפתחה מלחמת אזרחים עקובה מדם. גם התביעות הפוליטיות המוסלמיות ברוסיה לא עוררו סולידריות יתרה בעולם המוסלמי. יתר על כן, גם אלה שתמכו בתביעות אלה נסוגו עם הזמן מעמדה זו. כחלק מהמאמץ להשקטת האזורים המתמרדים שהחל מראשית כהונתו של פוטין, רוסיה הגיעה להבנות שקטות עם מדינות וארגונים אסלאמיים שונים לגבי הימנעות מתמיכה בפעילות אסלאמית חתרנית בשטחה היא. בכלל זה גם טורקיה ואיראן ומרבית הארגונים, למעט אל-קאעדה. אף "האחים המוסלמים" שעמם הושגה הבנה ב-2006, הפסיקו בהדרגה את פעילותם האנטי-רוסית, והחלו לראות את רוסיה כפרטנר במאבק נגד היריב המשותף – ארצות הברית.

רוסיה במזרח התיכון

אסטרטגיית העימות הרוסית עם המערב במזרח התיכון התמקדה בעבר בבחירת צד, תוך שהיא מעניקה ללקוחותיה סיוע רב־תחומי – מדיני, כלכלי וצבאי, לרבות השתתפות פעילה בלחימה. מרבית מדינות המזרח התיכון מומנו וצוידו על ידי ברית המועצות, בפרט מצרים, סוריה, דרום תימן, עיראק, אלג'יריה ולוב. עם נפילתה של ברית המועצות איבדה רוסיה באחת את מעמדה ומאחזיה במזרח התיכון. הממשל הרוסי החדש פנה מערבה, תוך הפניית עורף לידידיה הוותיקים של ברית המועצות שנחשפו בעקבות זאת לחדירה מערבית.

כעבור כעשור, בימיו של הנשיא פוטין, החלה רוסיה לעמול על שיקום מעמדה במזרח התיכון. אזור זה – במינוח הרוסי "המזרח התיכון והקרוב", המשתרע מפקיסטן עד צפון אפריקה – נתפש על ידי רוסיה כמרחב מוסלמי רצוף, בעל פוטנציאל לאיחוד פוליטי תחת הנהגה אחת, ואת מדינות האזור היא רואה כשותפות טבעיות. למן השנים 2003–2004, במהלכן ארצות הברית הייתה עסוקה בלוחמה בעיראק, רוסיה זיהתה חלון הזדמנויות והחלה להעמיק את חדירתה למזרח התיכון. היא גיבשה אסטרטגיה חדשה של בניית יחסים חיוביים עם כל השחקנים, אגב מעורבות בכל מוקדי האירועים באזור. דוגמה מובהקת לכך היא יחסיה עם ישראל, במקביל ליחסיה עם אויביה. (נושא היחסים עם ישראל, עם הפלסטינים, ונושא התהליך המדיני במזרח התיכון, יידונו בפרק נפרד). במקביל לאימוץ מדיניות של שיתוף פעולה גם ביחס למערב השקיעה רוסיה מאמץ בצמצום השפעתם של מתחריה. התמרון בין הצדדים מתבטא בשירותי תיווך וגישור לגורמים יריבים. כך חודשה למעשה התחרות בין רוסיה למערב על ההשפעה באזור.¹⁹

היבטים אזוריים

- המדיניות הרוסית במזרח התיכון מתבססת על התובנות הבאות:²⁰
1. בעשור הראשון של שנות ה־2000 גברה חשיבותו הגלובלית של המזרח התיכון כאזור עתיר אנרגיה, כשלנושא נתיבי הובלתה נודעת משמעות רבה לביטחון הלאומי של מדינות רבות.
  2. כתוצאה ממגמת הגלובליזציה ותום העידן "הדו־קוטבי" נוצר במזרח התיכון וואקום אידיאולוגי, שהתמלא בשיבה אל המסורת הדתית והלאומית וגרם לאי־יציבות

ולסכסוכים. כמו כן התעצם אתגר הנשק הגרעיני שמקורו באזור, והתעורר מחסור במשאבים חיוניים, כגון מים ומזון.

3. חילופי הדורות של ההנהגות הפוליטיות באזור והשינויים בהלכי הרוח הציבוריים מעוררים תחושה של אי-בהירות לגבי העתיד. הצורך בפיתוח ובמודרניזציה של מדינות האזור ברור, וכך גם הצורך בצמצום הפערים החברתיים-כלכליים והפוליטיים בהן. בנוסף, נדרש קידומו של התהליך המדיני הישראלי-ערבי – אם כי הניסיונות לגשר בין הצדדים היריבים מוצו עד כה ללא הצלחה. לאור כל זאת, יש לחשוב על גישות חדשות לפתרון בעיות האזור, כשהתנאי הבסיסי להצלחת הניסיונות להביא לפריצת דרך אזורית הוא שילובה של המערכת הפוליטית המסורתית במדינות האזור בתהליכים המדיניים.

4. ארצות הברית הובילה באזור מדיניות של מודרניזציה ודמוקרטיזציה כוחנית, שהתבטאה בכפיית סטנדרטים זרים על חברות מוסלמיות מסורתיות. התוצאה הייתה הפוכה מזו ששאפו לה: הכוחות השמרניים והרדיקליים התגברו, חל כרסום בביטחון האזורי והתעצם הטרור הבינלאומי. (יש לציין שגם החתירה לנשק גרעיני במזרח התיכון היא פועל יוצא של הניסיון לאכוף סטנדרטים זרים באזור, אם כי הגברת הלחץ על איראן נתפשת על ידה כתורמת לאי-היציבות באזור).

5. הכרזת המלחמה על הרדיקלים האסלאמיים התקבלה ברחוב הערבי כקריאת תיגר על האסלאם, ודרבנה הלכי רוח אנטי-מערביים. נסיגה אמריקאית מהאזור לא רק שלא תשנה את המגמה האנטי-מערבית שהתעוררה, היא אף תחמיר אותה – בשחררה כוחות אסלאמיים רדיקליים שיחפשו לעצמם יעד אחר. יעד זה עלול להיות רוסיה עצמה, כמו גם אזורים שבהם ממוקדים האינטרסים שלה.

על בסיס הנחות אלו – ויש לציין שבעקבות ה"אביב הערבי" אבד הכלח על חלקן – רוסיה גיבשה את מדיניותה, כשמטרתה האסטרטגית להוות חלופה לארצות הברית ולבסס את מעמדה באזור כמי שמקובלת על כל הצדדים. במסגרת זו, רוסיה הציבה לעצמה כיעדי ביניים את הכלת האיומים שמקורם בפעילות אסלאמית, ובפרט את קידומם של האינטרסים הכלכליים שלה באזור.

בין תחומי המסחר של רוסיה עם מדינות האזור בולט בחשיבותו ייצוא הנשק והטכנולוגיות הביטחוניות. לאחר שהושקע מאמץ שיקומי רב החלה רוסיה להשתלב בשוק הנשק הבינלאומי לצד היצרניות המערביות הגדולות. תוך כמה שנים שוחזר ואף שודרג מעמדה בתחום זה במזרח התיכון. השיפור באיכות המוצרים הביטחוניים שלה אפשר לה להגביר את התחרותיות עם מוצרים מערביים. לייצוא הנשק נועדה תכלית מדינית, שכן הוא נתפש כמנוף להעצמת השפעתה ומעמדה של רוסיה במדינות היעד ובזירה הבינלאומית. (בשאר אזורי העולם, תחום יצוא רוסי מרכזי הוא מקורות אנרגיה

וחומרי גלם). כמו כן קיימת סברה שזליגת אמצעי הלחימה לידי ארגוני טרור במזרח התיכון למשל, תורמת אף היא לביטחונה של רוסיה. וזאת מאחר שהיא מאפשרת לארגוני טרור באזור להמשיך במאבקם נגד ארצות הברית וישראל, ולא להתפנות למאבק ברוסיה בשטחה היא.²¹ ואולם המדיניות של ייצוא אמצעי לחימה מאופיינת בהקפדה על אי-הפרת האיזון האזורי ויציבותו. העובדה שרוסיה אינה מספקת טילי S-300 לאיראן היא דוגמה שממחישה שיקול זה.

גם נושא הטכנולוגיות הגרעיניות, בפרט ייצוא הכורים, מהווה תחום מועדף של רוסיה. ברוסיה קיים לובי חזק למדי של גורמים הפועלים לקידום ענף זה ואלה מציעים את מרכולתם לכל דכפין באזור. לרוסיה היה חלק פעיל בקידומה של תכנית הגרעין האיראנית, שהתבטאה הן בהעברת ידע וטכנולוגיה, במישרין ובעקיפין, והן באספקת הכור הגרעיני שהוקם בבושהר. התפתחות זו הייתה חלק מהערכה מחדש של תפקידה של רוסיה במזרח התיכון. שר החוץ הרוסי פרימקוב יזם אותה לאור המעורבות המערבית במלחמה שהתחוללה בין המדינות שהרכיבו את יוגוסלביה. פרימקוב שתמך בקו רוסי נוקשה בזירה הבינלאומית וביחסים קרובים עם מדינות ערב, הנחה את אספקת אמצעי הלחימה לאיראן ואת הסיוע שהוגש לה בהקמת הכור בבושהר. לאורך שנים התעלמה רוסיה מהמשמעות המאיימת של התכנית האיראנית, בהעדיפה ליהנות מההיבטים שעשויים להצמיח לה תועלת. ומנגד, מאחר שאינה חשה בנוח לנוכח אפשרות התגרענותה של איראן, היא מקפידה על דימוי של שיתוף פעולה עם הקהילה הבינלאומית במאמצים להאט את התקדמות התכנית. זאת למשל, באמצעות גרירת רגליים בתהליך השלמתו של הכור. במקביל, רוסיה, החברה במועצת הביטחון של האו"ם ובכלל הפורומים והמוסדות הבינלאומיים לענייני פיקוח על החימוש הגרעיני ובכללם סבא"א, שיתפה עמם פעולה באופן מלא. בכלל זה היא השתתפה בפורום ה-1+5 ותמכה במרבית החלטות האו"ם שקראו לאיראן לחדול מהעשרת אורניום (בסך הכול, בשנים 2006-2010 סוכמו החלטות 1737, 1747, 1803, 1929, שהטילו סנקציות על איראן). שינוי משמעותי בגישתה של רוסיה כלפי תכנית הגרעין האיראנית חל עם היענותה לתכנית ה"אתחול". אז נרשמה התקררות ביחסי המדינות.²² האיראנים מצדם הגיבו ברוגז רב, ובמשך כמה חודשים הוחלפו בין רוסיה ואיראן מסרים קשים. בנוסף נשמעו גם מסרים רוסיים פומביים שמביעים דאגה מהשלמתה של תכנית הגרעין האיראנית בטווח הנראה לעין, ומעידים על חשש ממרוץ חימוש גרעיני שיתפתח במזרח התיכון בעקבות התגרענותה של איראן, כמו גם מקריסתו של משטר בקרת הנשק הבינלאומי. ועם זאת, השיקולים המצדדים בשיתוף פעולה עם איראן גברו על החשש מפני משמעותיה השליליות של השלמת תכנית הגרעין האיראנית – אם אכן זה התעורר. ועדיין אין להוציא מכלל אפשרות שחרף הרטוריקה

הקולנית הנשמעת ברוסיה להגנתה על איראן, יימצאו בה גם כאלה שינשמו לרווחה אם גורמים בינלאומיים אחרים ידאגו לכך שהתכנית לא תצא לפועל.

עד התפרצות "האביב הערבי", נראה היה שיעדיה המיידיים של רוסיה במזרח התיכון הושגו ביעילות. רוסיה תמרנה את עצמה לעמדה ייחודית של בעלת קשרים עם גורמים שונים באזור, שהקנתה לה יתרונות פוטנציאליים של שירותי תיווך וגישור. נוסף לכך, מדיניות זו סייעה לה למנוע את נפילתו של אזור צפון הקווקז לידי הכוחות האסלאמיים, וזאת באמצעות ניתוקו ממדינות המזרח התיכון ומטווח פעולתם של מרבית הארגונים הרדיקליים הפועלים באזור. אך אין להניח שמציאות זו תשמר לעד. למעשה הכוחות האסלאמיים הרדיקליים מחזיקים את רוסיה כבת ערובה. האפשרות שגורמים רדיקליים במדינות במזרח התיכון יעלו לשלטון מעמידה את רוסיה במצב בו יהיה עליה לשוב ולבחור צד. אך גם לאור התפתחות זו היא ממשיכה בניסיונותיה לקדם את מעמדה האזורי על ידי ניצול המדיניות האנטי-מערבית של לקוחותיה באזור והלכי הרוח השליליים שמנשבים ברחוב הערבי כלפי ארצות הברית והמערב בכלל. רוסיה מטיפה לשילובו של העולם המוסלמי המסורתי בתהליך הדמוקרטיזציה האזורי, אך בהתאם לקצב ולקדימויות המקובלים על תושבי האזור והמערכות הפוליטיות בו, ולא על פי התכתיבים האמריקאים. מדובר בחיזור של רוסיה אחרי גורמי אסלאם למיניהם, במטרה לפתוח בפניה לבבות ודלתות באזור.

מדיניות זו הייתה ביטוי למאמץ הרוסי לשמור על יחסים תקינים עם כלל הגורמים באזור. למודת ניסיון שלילי בבחירה חד-משמעית של צד, כפי שנהגה בעברה הסובייטי, מקפידה רוסיה על טיפוח יחסים עם מדינות בעלות משטרים פרו-מערביים ועם מדינות אחרות שבהן משטרים אנטי-מערביים, כמו גם עם גורמים רדיקליים ומתונים כאחד, עם קהילות ערביות ולא ערביות, סוניות ושיעיות כאחד, וכן עם ישראל מזה ועם פלגים פלסטיניים מזה. הנה כי כן, לפי שעה השיטה הרוסית מתפקדת משום שכל אחד מהגורמים חושש שרוסיה תנטוש אותו ותתייצב לצד יריביו.

יתרה מזאת, החיזורים המערביים אחרי רוסיה במסגרת המאמצים לבלום את תכנית הגרעין האיראנית והניסיון להחליש ארגונים רדיקליים הפעילים במזרח התיכון, סייעו לחזק את מעמדה כבעלת השפעה באזור. תכנית ה"אתחול", המכירה בשאיפותיה של רוסיה באזור, היא ראייה לכך. באור זה יש לראות גם את השתלבותה של רוסיה כפרטנר בתהליך המדיני, כחברה ב"קוורטט" ובפורומים בינלאומיים אחרים, כמו השישייה (1+5). ועדיין אין להוציא מכלל חשבון את האפשרות שדווקא היחלשות השפעתה של ארצות הברית במזרח התיכון תפגע ביכולתה של רוסיה להיבנות כחלופה לה. נסיגה אמריקאית ממדינות במזרח התיכון עלולה לדרדר אותן לשליטה רדיקלית ולהופכן לבסיסי פעולה – גם נגד רוסיה ואזורי השפעתה.

תחזית עגומה זו של רוסיה נובעת מהערכה שהתהליך המהפכני שמחולל "האביב הערבי" במזרח התיכון יביא לאסלאמיזציה גורפת של האזור. לדידה של רוסיה, את המציאות הזו מקדמות המדינות הסוניות ובראשן סעודיה, המעצבות חזית אזורית נגד המערך השיעי שכולל את מדינות הציר האנטי-מערבי – איראן וסוריה. ההנהגה הרוסית מבינה שהמערך הסוני – באמצעות גיבוי מערבי – מצליח לקדם משטרים אסלאמיים במדינות המועדות למהפכה, תוך שהוא דוחק את השפעתה של איראן ומאפיץ את קריסת כוונתה לגבש מערך אסלאמי אזורי נגד המערב בכלל וישראל בפרט. בלהיטותה להגן על סוריה מפני המהפכה המתחוללת בה ומפני הלחץ הבינלאומי שמופעל על משטר אסד לוותר על השלטון, ובהיותה מגינה על איראן מפני סנקציות בינלאומיות, רוסיה נותרה לכודה במחנה השיעי דווקא. רוסיה, שזוכרת את לקחי מעורבותה של ברית המועצות במזרח התיכון ונהרת מלהופיע כבוחרת צד מסוים בעימות האזורי, מוצאת את עצמה נדחקת לבחור צד – לאו דווקא זה שניצחונו מובטח.

היבטים בילטרליים

איראן – יחסיהן של רוסיה ואיראן לאורך הדורות ידעו עליות ומורדות, לרבות תקופות של עוינות. בשנים שמאז התפרקותה של ברית המועצות, תוך התגברות הדדית על משקעי העבר, איראן הפכה לפרטנר מרכזי של רוסיה בנושאים דו-צדדיים, אזוריים וגלובליים. איראן כמדינה מרכזית במרחב המזרח התיכון ובאסיה המרכזית – אזור המהווה מוקד התעניינות גם עבור מעצמות אחרות – היא מקור פוטנציאלי לאיומים על האינטרסים הגיאופוליטיים של רוסיה. אולם בזכות מיקומה הגיאוגרפי, מדיניותה הידידותית כלפי רוסיה והימנעותה מלאתגר אותה בנושא האסלאמי ברוסיה גופא ובאזורי ברית המועצות לשעבר, היא זוכה בה ליחס מיוחד בהיותה שותפה למאמץ לבלום שאיפות מערביות במזרח התיכון ומנהיגה אפשרית של העולם המוסלמי. ההנהגה הרוסית נוטה להאמין שרוסיה תצא נשכרת משיתוף פעולה עם איראן יותר מאשר עם גורמים אחרים באזור, וגם עם המערב. את מדיניותה של רוסיה כלפי איראן מנחה המחשבה שוויתור על הקשרים עמה יביא במקומה גורמים אחרים, וסין בראשם. אלא שבפועל, מדיניותה של רוסיה כלפי איראן היא אמביוולנטית שכן שיקולי זהירות מפניה הם שמכתיבים אותה.

למעשה היחסים עם איראן הם נושא שנוי במחלוקת ברוסיה. ניתן לזהות בה חששות מפני איום איראני על אינטרסים רוסיים ומפני התנהגותה של איראן לאחר שתשיג נשק גרעיני. או אז היא תוכל להפוך למתחרה כלכלית במרחב הים הכספי, שהרי לרשותה עומדים מנופי השפעה בנושא האסלאמי. גם האמביציות הגיאופוליטיות של איראן מאיימות על אינטרסים רוסיים. לכן לצד מדיניות התמיכה, רוחשת עדיין החשדנות כלפי התנהלותה העתידית של איראן. במדיניות הרוסית כלפי איראן

ניתן לראות למעשה ביטוי למדיניותה האנטי-מערבית של רוסיה, שנועדה לדחוק את המערב מהמזרח התיכון תוך ניצול המנוף האיראני. רוסיה הפכה לבלם לחופש הפעולה של המערב מול חתירתה של איראן להשגת נשק גרעיני, למרות שהתנהלותה של איראן בזירה האזורית והבינלאומית, ובעיקר התקדמות תכניתה הגרעינית, הביכו לא מעט גם אותה. אך בה בעת ההתנהלות האיראנית יצרה לרוסיה הזדמנות לרכז את המחנה האנטי-מערבי האזורי, לצד רווחים נלווים בתחום הכלכלי.²³ מבחינתה, ייתכן שחוסר היציבות במזרח התיכון בעקבות אירועי "האביב הערבי" עלול להחמיר את מחיר הוויתור על היחסים עם איראן. ולכן צפוי שרוסיה תמשיך לדבוק במדיניותה האמביוולנטית כלפי איראן ולא תוותר על קשריה עמה.

מכיוון שכך, רוסיה העניקה גיבוי למדיניותה המתריסה של איראן בזירה הבינלאומית ובין היתר התייחסה בסלחנות לכך שהיא מייצאת את האסלאם הרדיקלי. כמו כן רוסיה מעוניינת לייצא אמצעי לחימה לאיראן – אחד מסעיפי ההכנסות המובילים שלה. (איראן רכשה ציוד רוסי החל מסוף מלחמת איראן-עיראק). בהקשר זה יש לשוב ולהזכיר את הסיוע הרוסי להקמת הכור הגרעיני בבושהר, כמו גם את עצימת העין הרוסית לזליגת טכנולוגיות רגישות מרוסיה לאיראן בתחום הגרעין והטילים בעשור הראשון של שנות ה-2000. לרוב מדובר היה באמצעי לחימה בסיסיים, ללא סיוע גלוי בתחום פיתוח הטילים. בשנים אלה פורסמו בתקשורת ידיעות על מכירת נשק רוסי לאיראן במיליארדים רבים,²⁴ אולם בפועל עסקות מועטות בלבד התממשו, וגם זאת של אמצעי לחימה לא מתקדמים. על אף שנחתמה עסקה לאספקה של טילי S-300, אלה טרם סופקו חרף לחצים איראניים נמרצים.

לכך יש להוסיף את העובדה שברוסיה פועלים גורמים אינטרסנטיים רבים שרואים באיראן פרטנר, בפרט בנוגע לייצוא ביטחוני. זאת למרות שברוסיה קיימת מגמה חדשה יחסית, המכוונת בין היתר לפיתוח תחומים טכנולוגיים בסיוע מערבי כתחליף לשיתוף פעולה עם איראן בתחום מקורות האנרגיה. ועדיין יש להניח שהרוסים ימשיכו לשאוף לביסוסו של מצב שיאפשר להם ליהנות משני העולמות. יתר על כן, המתרחשות בזירה הבינלאומית סביב תכנית הגרעין האיראנית משפיעה על מחירי הנפט ומאיימת להעלותם. מכאן עניינה של רוסיה בהמשך המתרחשות. בה בעת יש להזכיר ששיתוף הפעולה עם רוסיה חשוב גם לאיראן, בפרט כקלף מיקוח בעימות בינה למערב.

בד בבד עם התפתחויות שמקורן באירועי "האביב הערבי", שהפכו את איראן לאחת מבנות הברית האחרונות של רוסיה באזור, כמו גם בעקבות פרסום דו"ח סבא"א שאישר את קיומה של תכנית גרעינית צבאית באיראן, נרתמה רוסיה למאבק לגיבוי איראן וסירבה להצטרף למערך הסנקציות נגדה. היא גם הטילה ווטו על החלטות לסנקציות של מועצת הביטחון של האו"ם. כך הפכה רוסיה למעשה לשומר הסף שבולם לחצים המופעלים על איראן. מדיניות זו היא אנטי-מערבית בבסיסה, ומה

שמנחה אותה הוא יותר החשש מהישגים סיניים בתחרות על המשאבים האיראניים, ופחות היותה פר־איראנית.

מכל מקום, לקידום יעדיה רוסיה פועלת במישורים מקבילים שונים: במקביל להענקת גיבוי בינלאומי גורף באיראן, רוסיה נרתמה לפעילותה של "השישייה", המתאמצת להביא להכלתה של התכנית הגרעינית האיראנית. אולם במקביל, ובהנחה התופסת לעצמה אחיזה ברוסיה, ששאלת תקיפתה של איראן על ידי ארה"ב וישראל היא רק שאלה של זמן, מתקיימות ברוסיה ההכנות לתגובה להתפתחות זו. בתוך כך נראה, שההתערבות הצבאית באיראן אינה נתפסת כרלוונטית. תחת זאת, נבחן הרעיון לניצולה של תקיפת איראן להתערבות כוחנית במרחב הקווקז, מול גאורגיה ואזרבייג'ן, המהוות ציר אסטרטגי משותף עם נאט"ו נגד רוסיה ונגד איראן. אומנם, מגמה זו קורמת עור וגידים בדמות ההכנות הצבאיות, אולם סביבה מתנהלת מחלוקת, המלווה בדיון טעון, שלתוצאותיו צפויות השלכות לא פשוטות.

טורקיה – טורקיה היא שכנתה החזקה של רוסיה והיא חברה בנאט"ו, מה שמעביר על פוטנציאל ההתקרבות בין המדינות. יתר על כן, ברוסיה קיימים חששות מטורקיה ששורשיהם היסטוריים. בעבר שלטה טורקיה על אזורים, בפרט בקווקז, שבמהלך ההיסטוריה נכבשו על ידי רוסיה. מרבית אוכלוסייתה המוסלמית של רוסיה ושל רפובליקות ברית המועצות לשעבר דוברת ניבים טורקיים, מה גם שרעיונות פאן-טורקיים לא פסו מהעולם. עם זאת, בשנים האחרונות נרשמה התקרבות בין רוסיה לטורקיה על רקע עניין כלכלי משותף. היקף הסחר בין טורקיה לרוסיה עלה בשנים האחרונות מ-10 ל-25 מיליארד דולר לשנה.²⁵ כך הפכה רוסיה לפרטנר מסחרי עיקרי של טורקיה. בנוסף, חברה רוסית ממשלתית אחראית לתכנית הקמתו של כור גרעיני ראשון בטורקיה.

מאידך גיסא, בעוד שטורקיה היא צרכן חשוב לגז ולנפט הרוסיים, הנתבים להובלתם לאירופה, בכלל זה הנתבי "נאבוקו", שחלקים ממנו טרם הושלמו, עוברים בשטחה של טורקיה. בקצהו השני של הנתבי, בים הכספי, אמור להיסלל קטע תת-ימי שיחבור למדינות אסיה המרכזית, תוך עקיפתן של רוסיה ואיראן. רוסיה מצדה הגבירה את פעילותה באזור זה בשיתופן של איראן וסין תוך תחרות עם טורקיה. שיתוף פעולה זה מתבטא בפרויקט "הזרם הדרומי" להולכת גז לאירופה דרך הים השחור, ובפרויקט הקו "מזרח סיביר-האוקיינוס השקט" להובלת נפט לסין. נוסף לכך, בנובמבר 2011 הושק קו רוסי להובלת גז לאירופה – "הנתבי הצפוני".

על רקע השינוי שחל באוריינטציה המדינית של טורקיה מאז עלייתה של מפלגת הצדק והפיתוח בראשות ארדואן לשלטון, ובמקביל להתרחקותה של טורקיה מארצות הברית ומהמערב בכלל, גבר העניין הרוסי בהתערבותם של הטורקים לטובתה בעולם המוסלמי, בפרט לאור המעמד הגובר של טורקיה באזור. בין היתר נזקקה רוסיה

לתמיכה טורקית במסגרת הארגון המוסלמי OIC, בו יש לרוסיה מעמד של משקיף. רוסיה נזקקה לתיאום עם טורקיה בעיקר כדי למנוע גיבוי טורקי למורדים האסלאמיים בקווקז. ועם זאת טורקיה ורוסיה כאחת חותרות לקדם את מעמדן והשפעתן באזורים זהים, ומכאן המתרחבות החדשות שנתגלו ביניהן. כך למשל, טורקיה שמקיימת שיתוף פעולה נרחב עם גאורגיה התנגדה לפלישה הרוסית למדינה זו. בנוסף, החל בסתיו 2011, על רקע מלחמת האזרחים שפרצה בסוריה, התגלו חילוקי דעות בין רוסיה לטורקיה לגבי היחס למשטרו של בשאר אל-אסד ולמאבקו של הצבא הסורי בהתקוממות. בעוד שטורקיה הייתה בין המדינות שקראו לאסד לוותר על השלטון, מוסקבה נותרה נאמנה לקו התמיכה בו.

מעבר לרקע הזה התפתחו לאחרונה מתחים נוספים בין שתי המדינות, שאף תורגמו לחיכוכים במישור הביטחוני. יצוין, שטורקיה מאתגרת את רוסיה גם במישור הכלכלי. זאת, סביב סוגיית קידוחי הגז על ידי קפריסין, שטורקיה פועלת למניעתם, נוסף לחשש רוסי מבוסס מפני הצטרפות טורקית לפרויקט נאבוקו להעברת גז מאסיה המרכזית לאירופה תוך עקיפתה של רוסיה. גם במישור הגיאופוליטי נוקטת טורקיה בעמדה המתגרה ברוסיה הן באשר לאיראן וסוריה והן במרחב הקווקז, שם נרקם מערך משותף עם גאורגיה ואזרבייג'ן, המכוון נגד האינטרסים הרוסיים. מול אתגרים טורקיים אלה רוסיה פועלת לכינון ציר אסטרטגי משלה להכלתה האפשרית של טורקיה, יחד עם יוון, קפריסין וייתכן שגם ישראל.

ירדן – רוסיה הרחיבה את שיתוף הפעולה הכלכלי גם עם ירדן ואף הציעה לה מערכות אמצעי לחימה, בעיקר בתחום ההגנה האווירית. ולמרות שאלה טרם מומשו, רוסיה המשיכה במאמציה לעניין את ירדן ברכישת אמצעי הלחימה בתקווה שזו תחליט עם הזמן לגוון את מקורות האספקה שלה.

לבנון – רוסיה מקיימת שיתוף פעולה כלכלי עם לבנון והיקף הסחר ביניהן עלה באורח ניכר בעיקר אחרי מלחמת לבנון השנייה (2006). לאחריה שיגרה רוסיה סיוע הומניטרי ללבנון, כמו גם יחידת הנדסה צבאית שסייעה בשיקום תשתיות ובהקמת גשרים. לבנונים רבים לומדים במוסדות להשכלה גבוהה ברוסיה. כמו כן מהווה רוסיה ספקית לאמצעי לחימה לצבא לבנון. ב-2010 היא הציעה לספק לצבא לבנון מסוקי קרב Mi-24 חנים, לאחר שזו דחתה הצעה לעסקה של אספקת מטוסי קרב MIG-29 ועשרות טנקים, בתוספת תחזוקה ראשונית והכשרת הסגל המקצועי.²⁶

במקביל ליחסיה עם ממשלת לבנון כוננה רוסיה קשר עצמאי עם חיזבאללה הלבנוני. באמצעות הקשר עם חיזבאללה, כמו גם באמצעות הקשר עם חמאס הפלסטיני, ביקשה רוסיה לנטרל אפשרות של סיוע חיצוני לגורמי אסלאם רדיקלי הפועלים נגדה ובשטחה. שכן היא אינה מכירה בהגדרתם של חיזבאללה וארגונים אסלאמיים הפועלים מחוץ לגבולותיה ולאזורי השפעתה כארגוני טרור, ובהתאם לכך היא ראתה בחיזבאללה

בעיה פנים-לבנונית. מכאן עצימת העין הרוסית נוכח העברת אמצעי הלחימה הרוסיים מסוריה ומאיראן לחזבאללה, שנעשית במקביל להידברות בינה לבין ממשלת לבנון ולניסיונה לקדם אספקת אמצעים גם לצבא לבנון.

מצרים – מצרים הייתה הראשונה, וגם המרכזית, בין המדינות שעמן כוננו הסובייטים בזמנו יחסי ידידות ושיתוף פעולה. יחסיהן של ברית המועצות ומצרים כללו סיוע צבאי גורף, לרבות שיקום חוזר ונשנה של צבא מצרים לאחר מפלותיו במלחמות מול ישראל, ואף השתתפות לצדה של מצרים בלחימה מול ישראל. היחסים כללו השקעה נרחבת בתשתיות כלכליות במצרים, לרבות הקמתם של מפעלי תעשייה, סכר אסואן ועוד. ב-1972 גורשו היועצים הסובייטים ממצרים והיחסים בין המדינות נקלעו לתקופת צינון, שנמשכה עד התפרקות ברית המועצות. מצרים פיתחה יחסים חיוביים עם רוסיה החדשה, תוך שהיא נזהרת לא לאיים על אינטרסים רוסיים פנימיים בהקשר האתגר האסלאמי, ונמנעת מתחרות עם רוסיה בנושא מקורות האנרגיה. היקף הסחר בין מצרים לרוסיה, שרובו ייצוא רוסי, מגיע ללמעלה מ-2 מיליארד דולר. נוסף לכך, קודם לאירועי "האביב הערבי" ביקרו במצרים כ-1.5 מיליון תיירים רוסיים מדי שנה. ועם זאת, למרות שדעת הקהל הרוסית העדיפה את המשטר הישן על פני הבלתי נודע העתידי, רוסיה לא התגייסה להגנת משטרו הקורס של הנשיא חוסני מובארכ.²⁷

סוריה – בשנות ה-70 וה-80 של המאה ה-20 הייתה סוריה בת בריתה העיקרית של ברית המועצות במזרח התיכון. סוריה שימשה בסיס למומחים ויועצים סובייטים, כמו גם ליחידות צי סובייטיות ולמערכות הגנה אווירית למשימות עצמאיות. לאחר פירוקה של ברית המועצות סוריה ציננה את יחסיה עם רוסיה על רקע מה שכונה אז "בגידה בעניין הערבי". גם החוב הסורי הגדול לרוסיה בגין רכישה של מערכות נשק סובייטיות, שסוריה התכחשה לו, היה סלע מחלוקת בין המדינות. ועם זאת, היחסים בין רוסיה לסוריה שוקמו במסגרת מאמצי השיבה הרוסית למזרח התיכון וגיבוש החזית האנטי-מערבית באזור. נשיא סוריה בשאר אל-אסאד ביקר ברוסיה לראשונה בשנת 2005 ומאז היחסים בין המדינות הלכו והתהדקו. בהזדמנות זו גם שאלת החוב הסורי הוסדרה, כאשר הרוסים הסכימו למחוק 73 אחוזים מהחוב הישן (9.8 מיליארד דולר).²⁸ מאז זיהתה סוריה שוב את רוסיה כשותפה מדינית חשובה, בפרט על רקע בידודה הבינלאומי. רוסיה מצדה הביעה לאורך השנים תמיכה גורפת בסוריה, תוך שהיא דוחה את ההאשמות כלפיה במגוון סוגיות בעייתיות, כגון התכנית הגרעינית הסורית, פעילותה בלבנון, חימוש חזבאללה, תמיכתה בארגוני טרור ושיתוף הפעולה בינה לאיראן. בתמורה למחיקת חובה העניקה סוריה לרוסיה דריסת רגל מחודשת בשני נמלי הים – לד'קיה וטרטוס, והפכה לבסיס תחזוקה יחידי לצי הרוסי בים התיכון, שמאפשר לרוסיה גמישות מבצעית במרחב הים התיכון, הים האדום והאוקיינוס ההודי. הסורים אף הציעו לרוסיה לשפץ את נמל טרטוס, ותהליך השיפוץ החל.²⁹

בעת ביקורו של אסאד במוסקבה ב-2005 נדונה עסקת נשק חדשה. אך למרות שרוסיה ציפתה לרכש סורי בהיקף גדול, הסתכמו העסקות במספר מוגבל יחסית של מערכות. אלה כללו מטוסי מיג-29, מטוסי מיג-31 (שמונה מטוסים, שנועדו ככל הנראה לשמש את הסורים למשימות מודיעין), כמו גם מערכות הגנה אווירית מהדור הישן. בנוסף נדונו הבנות לגבי אספקה עתידית של טילי קרקע-אוויר מתקדמים S-300 וטילי קרקע-קרקע "אסקנדרון-2". בעת ביקורו של הנשיא מדבדב בסוריה ב-2010 נדונה גם האפשרות לאספקת כור גרעיני רוסי לסוריה. ואולם משיקולים של שמירה על האיזון הצבאי במזרח התיכון לא מומשו עסקאות אלה, שמטיבן הן פרובוקטיבית מבחינת המערב בכלל וישראל בפרט. בפועל, סוריה לא קיבלה מרוסיה מערכת נשק משמעותית, חוץ מטיילי נ"ט "קורנט-E" (שחלקם הגיע בסופו של דבר לידי חזבאללה), ומערכת הגנה אווירית PANTSIR-S1. יצוין שאיראן היא שמימנה חלק מעסקאות אלה, כולל הרכש עבור חזבאללה. חריגה מהתנהלות זו נרשמה בדצמבר 2011 – אז סופקו לסוריה טילי שיוט נגד אניות מדגם P-800 "יאחונט" שביכולתם לאתגר את ישראל ואת כוחות נאט"ו בים התיכון.³⁰

כמו היחסים עם איראן, גם היחסים עם סוריה מהווים עבור רוסיה מנוף לקידום השפעה אזורית.³¹ סוריה מצדה מעוניינת בקשרים עם רוסיה כאמצעי לשדרוג מעמדה האזורי. על רקע זה ביקשה רוסיה לכנס במוסקבה ועידת שלום אזורית, בהשתתפות של סוריה, הרשות הפלסטינית, לבנון ואולי אף איראן. אמנם משמעותו המעשית של רעיון זה אבדה עוד לפני שפרצו אירועי "האביב הערבי", אך מבחינתה של רוסיה הוא עדיין אופציה תלויה ועומדת.

כאמור, רוסיה נחלצה להגנת משטרו של בשאר אל-אסד נוכח ההתקוממות שפרצה בסוריה ונוכח הלחצים שהופעלו על משטר אסד על ידי הקהילה הבינלאומית בכלל ומדינות סוניות במזרח התיכון בפרט. לצד ההגנה על המשטר ניסתה רוסיה לגשר בינו לבין המורדים, בתקווה להניח יסוד לקשרים גם עם השלטון העתידי.

עיראק – עיראק נותרה בת ברית קרובה לברית המועצות עד יומה האחרון. בראייה רוסית, לעיראק נודעת חשיבות גיאואסטרטגית ניכרת כמקשרת בין המזרח התיכון למפרץ הפרסי, טורקיה, איראן, הקווקז ואסיה המרכזית. ולכן רוסיה השקיעה מאמץ ניכר בתהליך התבססותה בעיראק שירד לטמיון עם נפילת משטרו של סדאם חוסיין. ועדיין הממסד הרוסי הוותיק, ובפרט המזרחנים ברוסיה, שומרים יחס חם לעיראק ומשמיעים ביקורת נוקבת נגד הפלישה האמריקאית למדינה. בחלוף הלם האובדן, כוננו הרוסים יחסים חיוביים גם עם המשטר החדש בעיראק, תוך ניצול קשרים אישיים ותשתיות כלכליות משכבר הימים. הצבא העיראקי מצדו מתבסס עדיין ברובו על אמצעי לחימה והכשרה שהוענקו בעבר על ידי רוסיה. ראש הממשלה העיראקי נורי אל-מליכי ביקר במוסקבה ב-2009, אז הוסדר המשך שיתוף הפעולה

בין רוסיה לעיראק במגוון תחומים, בפרט בתחום הכלכלי. נוסף לפעילות בתחומי הייצוא הרוסי לעיראק, רוסיה פעילה בתחום התשתיות במדינה ובכלל זה בהפקת הנפט באזור הכורדי – חברה רוסית בשם LUCOIL זכתה ב-2011 במכרז גדול בתחום זה.³² במבט לעתיד, רוסיה מקווה להיבנות מן הוואקום שנוצר בעיראק עם יציאת הכוחות האמריקאים מהמדינה.

ערב הסעודית ומדינות המפרץ – שלא כמצרים וסוריה, ערב הסעודית נחשבה ליריבה מושבעת של ברית המועצות ושל רוסיה כאחד. הרוסים חשדו בה, ולא בכדי, בסיוע לרדיקלים אסלאמיים באזורי רוסיה וברית המועצות לשעבר, ושמו של הזרם האסלאמי הסעודי "ווהאבים" היה בה שם נרדף לרדיקלים אסלאמיים. עם זאת, בין רוסיה לערב הסעודית נרשמה התקרבות. הנשיא פוטין ביקר בריאד ב-2007, ובעקבות הביקור נפתחה תנועה הדדית של משלחות שהובילה לחתימה על הסכמי שיתוף פעולה, לרבות בתחום הביטחוני. ברקע של התפתחות זו עמדה המודעות הרוסית למשקלה של ערב הסעודית במזרח התיכון ולחששותיה של זו מפני האיום האיראני. סיבה קונקרטית נוספת להתקרבות היה העניין הרוסי בהתרחקותה של ערב הסעודית מהמורדים הצ'צ'נים, והכוונה לעודד אותה לקחת חלק בשיקומה של צ'צ'ניה, שנהרסה במלחמה עם רוסיה.

כבעלות ברית של המערב, מדינות המפרץ נרתעו מחדירה סובייטית לאזור. עם זאת, לאחר נפילת ברית המועצות התפתחו יחסים בין רוסיה לבין כל מדינות האזור, כפועל יוצא מעניין משותף, בפרט עניינה של רוסיה בפוטנציאל הכלכלי שטמון באזור. בשנות ה-90 של המאה שעברה מכרה רוסיה לכווית אמצעי לחימה, ובכלל זה נגמ"שים, טילי נ"ט ורקטות ארוכות טווח. בשנות ה-2000 היא מכרה גם לאמירויות נגמ"שים רבים. מאוחר יותר נוספו לרשימה נשק קל, טילי נ"ט וטילי נ"מ למיניהם. ברקע ההתקרבות בין רוסיה למדינות המפרץ, כמו בין רוסיה לערב הסעודית, נמצאת תכנית הגרעין האיראנית שמאיימת על ביטחון הלאומי של מדינות המפרץ ועל מעמדה של רוסיה באזור.³³ כמו כן, מדינות אלה מחפשות דרך לגוון את מקורות אמצעי הלחימה שברשותן, והסיוע הצבאי הרוסי המוענק להן מהווה מענה ראוי לציפיות.

ואולם מאידך, הופכת עתה סעודיה, יחד עם מדינות המפרץ, לאתגר עיקרי עבור רוסיה באזור, על ידי כינון של מערך סוני, המכוון נגד הציר השיעי, הכולל לצורך העניין, גם את רוסיה. רוסיה פועלת עתה נמרצות למציאת פתרון למצב סבוך זה, על פיו היא מוצגת כשותפה של המערך השיעי במזרח התיכון, המתעמת עם כלל המדינות הסוניות, בהובלתה של סעודיה ובגיבוי המערב.

צפון אפריקה – שיתוף פעולה נרחב נרקם בין רוסיה לאלג'יריה. בין המדינות נחתמה עסקת אספקה של אמצעי לחימה בסך 7 מיליארד דולר. כן נחתמה בין רוסיה

ולוב עסקה בהיקף של 4 מיליארד דולר, אך זו הגיעה לסיכום זמן לא רב לפני קריסתו של משטר קדאפי וגורלה אינו ברור.

עם פרוץ מהפכת "האביב הערבי", רוסיה שיתפה פעולה עם המערב להפלת משטרו של קדאפי, עובדה שעליה התחרטה בהמשך, עת הגיע "האביב הערבי" בליווי לחצי הקהילה הבינלאומית, גם לשערי דמשק – בת בריתה העיקרית של רוסיה באזור.

תימן – בימי המלחמה הקרה ברית המועצות סיפקה לדרום תימן, אז מדינה מרקסיסטית, סיוע ביטחוני רב ומגוון. שיתוף הפעולה בין רוסיה לתימן חודש בשנות ה-2000 ועד מהרה הגיע לממדים ניכרים, כאשר רוסיה סיפקה כ-60 אחוזים מכלל אמצעי הלחימה של תימן (לצד אוקראינה, סין, צ'כיה ובלרוס). ב-2009 נחתמה בין רוסיה לתימן עסקת נשק חדשה בהיקף של מיליארד דולר.³⁴

רוסיה והתהליך המדיני

יחסי רוסיה – ישראל

התנועה הציונית המגשימה נוסדה ברוסיה ומדינת ישראל נוסדה על ידי מהגרים מרוסיה, ששילבו בבסיס ההווה הישראלית ערכים תרבותיים ופילוסופיים רוסיים. ברית המועצות תרמה להצלחת יהודים במלחמת העולם השנייה וסייעה בהקמתה של מדינת ישראל. גלי העלייה מברית המועצות, מרוסיה ומחבר העמים הפכו רכיב חשוב באוכלוסיית ישראל. ואולם בתקופת המלחמה הקרה דרכיהן של שתי המדינות נפרדו לשנים רבות. היחסים הדיפלומטיים היו מנותקים בשנים 1967-1988, ועל רקע הסכסוך הישראלי-ערבי ותוך ניצולו, העמיקה הנהגת ברית המועצות את חדירתה למזרח התיכון ואת יחסיה עם יריבותיה של ישראל. בשנים אלה נרדפה האוכלוסייה היהודית בברית המועצות ומהפצים לעלות לישראל נשללה אפשרות זו. היחסים בין המדינות חודשו בסוף שנות ה-80, בזמן התפרקותה של ברית המועצות. מאז התפתחו היחסים, תוך מאמץ הדדי לגשר על קשיים ומשקעים שליליים.

עקרונית, רוסיה מזהה את ישראל כמדינה החולקת עמה קרבה רוחנית, ערכית ותרבותית, וכפרטנר טכנולוגי, כלכלי ומדיני – אמנם בכפוף לנושא שעל סדר היום. בראייה הרוסית, ישראל היא מדינה מערבית מפותחת, בעלת מעמד בינלאומי משפיע שיש בו, מחד גיסא, פוטנציאל חיובי לענייניה של רוסיה במערב ובמזרח התיכון, ומאידך גיסא, פוטנציאל שלילי משום שישראל היא בת בריתה של ארצות הברית. בנוסף, ברוסיה מקובל לראות את מדינת ישראל ואת העם היהודי בתפוצות כמערכת אחת – תפישה שנודעה לה השפעה ניכרת על עיצובה של המדיניות הרוסית כלפי ישראל. מאז קום המדינה עלו לישראל למעלה מ-1.25 מיליון מיוצאי רוסיה וברית המועצות לשעבר. קהילה זו, שברוסיה שוררת תחושת מחויבות פטרנליסטית לביטחונה, שומרת עדיין על השפה והתרבות הרוסיים ומהווה גשר של קשרים עם רוסיה. בהקשר זה יש להזכיר התבטאויות תכופות של פוטיין, המגדיר את יחסי רוסיה-ישראל כמיוחדים בעיקר בשל האחריות שהוא חש כלפי יוצאי רוסיה וחבר המדינות הרבים החיים בישראל.³⁵ על כך הוא חזר בכל פגישותיו עם ישראלים ונציגי הארגונים היהודיים באשר הם, עוד טרם הפך לנשיאה של רוסיה ועד העת בה נכתבות שורות אלה. הקהילה ברובה היגרה לישראל ולמערב בשנים הראשונות שלאחר התפוררותה של ברית המועצות.

הנשארים ברוסיה ובמדינות ברית המועצות לשעבר אורגנו כקהילה יהודית מסודרת בסיוע השלטונות, ובעידודן של ישראל וקהילות יהודיות בארצות המערב. השלטון הרוסי מצדו ניסה לנצל מצב זה כדי להעביר מסרים באמצעות הקהילה היהודית, במטרה לקדם אינטרסים מדיניים מול המערב ובפרט מול ארצות הברית וישראל. חידוש היחסים בין ישראל לרוסיה התאפיין בפיתוח מואץ של שיתוף פעולה בתחומים שונים – כלכליים ומדיניים, אך בהמשך הואטה תנופת ההתקרבות. לצד עניין מובהק בהמשך העלייה החופשית רבת ההיקף של יהודי רוסיה, לישראל היה עניין מוגבל בשיתוף פעולה כלכלי, מדיני וביטחוני עם רוסיה, בין היתר בשל מעמדה הכלכלי והבינלאומי הצנוע. רוסיה מצדה הגבילה את שיתוף הפעולה עם ישראל משיקולים מדיניים. בעשור הראשון לקיומה, בימיו של הנשיא ילצין, הותירה רוסיה את ההובלה המדינית במזרח התיכון לארצות הברית. לשר החוץ הרוסי קוזירב (1991-1995) הותירו תפקיד פסיבי בהקשר להסכמי אוסלו (1993-1995) ובחתימת הסכם השלום בין ישראל לירדן. ב-1995 הצטננו יחסי ישראל-רוסיה כתוצאה מהלכי רוח "מעצמתיים" חדשים בקרב האליטות הרוסיות, כמו גם החיכוך עם האמריקאים בעקבות מעורבותם ביוגוסלביה לשעבר – שם ניסתה רוסיה, בכל דרך וללא הצלחה, למנוע מעורבות צבאית של נאט"ו.

לאור התאוששותה הכלכלית והמדינית של רוסיה השתנתה גישתן של ישראל ורוסיה לגבי היחסים ההדדיים. ישראל גילתה הזדמנויות כלכליות ברוסיה, ובמקביל התגבשה בה הערכה שהקשר עם רוסיה חיוני להאטת קצב אספקת האמל"ח הרוסי לאויביה, ובראשם איראן. ברוסיה לעומת זאת, חלה תפנית מדינית שבמסגרתה אומצה מדיניות אנטי-מערבית מתריסה, שהתבטאה בביום משברים בינלאומיים ובניצולם כדי לאתגר את ארצות הברית. במזרח התיכון תורגמה מדיניות זו לתמיכה בציר האנטי-מערבי באזור, מחד גיסא, ובמאמץ רוסי מוגבר להשתלבות במכלול התהליכים המדיניים באזור, בדגש על זה הישראלי-פלסטיני, מאידך גיסא.

ואולם על רקע השינוי הכולל במדיניות רוסיה בזירה הבינלאומית, שוב ניכר כרסום ביחס החיובי שגילה הנשיא פוטין כלפי ישראל בראשית כהונתו. בשנים 2004-2005 התקרבה רוסיה למדיניות ערביות ונקטה עמדות פרו-פלסטיניות מובהקות, תוך התחשבות מועטה באינטרסים ישראלים. כמו כן היא צירפה את קולה לביקורת ה"קוורטט" נגד מדיניות ישראל בגדה המערבית וברצועת עזה. בעת מלחמת לבנון השנייה, שהתחוללה בקיץ 2006, רוסיה הגישה לסוריה סיוע מדיני בכך שהעניקה לה גיבוי בזירה הבינלאומית וסיוע ביטחוני, שבעקיפין הגיע גם לחזבאללה – ובכלל זה משלוחים של טילי נ"ט מתקדמים. תלונות ישראליות על כך נדחו על ידי רוסיה.³⁶ מאז 2007, לאחר הפילוג בין פת"ח לחמאס והשתלטות חמאס על רצועת עזה, נרשמה התקרבות בין רוסיה לחמאס. בשנים אלה גם גורשו מרוסיה דיפלומטים ישראלים

(לרוב ללא סיבה ממשית, אלא בתירוצים שניתן לזהותם כמסר של אי־שביעות רצון ביחס לישראל) והוגבלה פעילותן של הנציגויות הישראליות ברוסיה.

השנים הבאות עמדו בסימן התמתנות האנטגוניזם הרוסי כלפי ישראל. בזמן המלחמה שהתחוללה בעזה בין חמאס לישראל (שלהי 2008 ותחילת 2009, מבצע "עופרת יצוקה") חדלה רוסיה לספק אמל"ח מפר איזון למדינות האזור, שהתבטא באי־אספקת טילים נגד מטוסים S-300 לאיראן ולסוריה. (ועם זאת ובמקביל, רוסיה לחצה על ישראל לחדול מאספקת אמל"ח מתקדם לגאורגיה).³⁷ הביטוי להתקרבות המחודשת היה בהתרחבות הסחר ההדדי בין רוסיה לישראל, בדגש על יצוא ישראלי בתחומי הטכנולוגיה, הידע והציוד הרפואי, ובתחומי החקלאות והמזון. נחתמו הסכמים לשיתוף פעולה בתחום התעשייה הביטחונית, בדגש על ייצור משותף של מערכות אמל"ח, כמו למשל, בתחום ייצור המלט"ים. לאחר הפסקה ממושכת חודשה פעילותן של הוועדה לשיתוף פעולה אסטרטגי, ועדה כלכלית מעורבת של המועצה העסקית. כמו כן נערכו ביקורים הדדיים של מנהיגים ופקידים בכירים (ביניהם ביקורים במוסקבה של ראש הממשלה בנימין נתניהו בראשית 2010, הנשיא שמעון פרס במאי 2010 ושר הביטחון אהוד ברק בספטמבר 2010). הנשיא פוטין מצדו עודד השקעות ישראליות ברוסיה.³⁸ הוחלט על רכישת טכנולוגיות ישראליות ביטחוניות, בין היתר בתחום המל"טים. שיתוף הפעולה התרחב בנושאי המאבק בטרור³⁹ ובתחום החלל (לויינים ישראלים שוגרו ברוסיה כמה פעמים, בין היתר בשנים 1998, 2000, 2003, 2011). בד בבד הועמקו קשרי התרבות בין המדינות. חצי מיליון תיירים רוסים מגיעים לישראל מדי שנה, ובין המדינות נחתם הסכם הדדי לביטול הצורך באשרות תייר.

האם רוסיה וישראל יכולות להיות פרטנרים אסטרטגיים?⁴⁰ נראה שלהנהגה הרוסית ברורה משמעות העדפתה את הצד הערבי והעולם המוסלמי על פני מדיניות פרו־ישראלית מובהקת. על כן רוסיה חותרת להתקרב גם לישראל, תוך מאמץ לא לחבל במעמדה בעולם הערבי. ישראל נתפשת ברוסיה כבת ברית פוטנציאלית, ולאור זאת רוסיה נוקטת כלפי ישראל גישה זהירה ומאוזנת ככל שניתן. הנה כי כן, ההנהגה הרוסית חוזרת ומאשרת את מחויבותה לתהליך השלום ולביטחונה של ישראל. רוסיה מצדה מעוניינת להרחיק את ישראל מארצות הברית ואף להיות לה תחליף. אך משום שהיא חסרה מנופי לחץ על ישראל שיתוף הפעולה הישראלי עם הקו הרוסי – מוגבל. ומאחר שגם השפעתה של ארצות הברית על ישראל מוגבלת, לפחות בהקשר למאמצים להחיות את התהליך המדיני במזרח התיכון, רוסיה חותרת לקדם את הנושא בעצמה. בכל מקרה, במצבים של קיפאון מדיני נוקטים דוברים רוסים עמדה פרו־פלסטינית מובהקת, בליווי ביקורת נגד ישראל ונגד ארצות הברית. הנימה נוטה להתמתן בעת האצת המאמצים להחיות את התהליך המדיני.

לאחרונה מסתמן שינוי משמעותי במדיניות רוסיה כלפי ישראל, במסגרת הבחינה מחדש של כלל המדיניות המזרח תיכונית שלה. החשיבות המיוחדת עתה לישראל נובעת משורה של סיבות: כתוצאה מ"האביב הערבי" מצאו עתה שתי המדינות את עצמן מאותגרות על ידי עלייתו של האסלאם; לרוסיה אבדו מאחזים חיוניים באזור; גבר האתגר כלפי רוסיה מצד המערך הסוני המתהווה ומצידה של טורקיה. כל אלה מכתיבים לרוסיה אתור ארכיטקטורה אזורית חדשה – חלופית לקודמת שמשתנה במהירות. במציאות זו הופכת ישראל לפרטנר רצוי עבור רוסיה. זאת כמובן, לא במקום הציר האיראני-סורי הקיים, אלא בנוסף לו, תוך יישום המדיניות המכונה ברוסיה "רבת כיוונים".

הסוגיה הישראלית-פלסטינית

עניינה של ברית המועצות בסוגיה הפלסטינית התעורר לאחר התבוסה הערבית – שהייתה למעשה גם תבוסה צבאית רוסית – במלחמת ששת הימים. במקביל לניתוק היחסים עם ישראל והעמקת המעורבות הצבאית במדינות ערב הלוחמות נגדה, רקמה רוסיה קשרים עם ארגונים פלסטיניים שונים. מאז 1968 תמכה רוסיה בפעילות הטרור שהופנתה נגד ישראל ומדינות מערביות אחרות בזירה הבינלאומית והתבצעה על ידי ארגונים פלסטיניים, כמו גם ארגונים אירופיים ואחרים. רוסיה העניקה לארגונים אלה ציוד ומימון, ואף גילתה מעורבות בתכנון פיגועים. מחבלים פלסטינים רבים אומנו בלוחמת גרילה במתקנים ייעודיים בברית המועצות. החל מ-1972 הורחבה פעילות זו גם לתחום האינדוקטרינציה האנטי-מערבית והאנטי-ציונית (נושאים שהוצגו לרוב בכפיפה אחת). ב-1973 הוקמה מחדש התנועה הקומוניסטית הפלסטינית בחסות סובייטית במטרה לקיים קשר אמיץ עם ברית המועצות ולייצג את האינטרסים הסובייטיים במדינה הפלסטינית העתידית. בראשית דרכה התחרתה התנועה עם אש"ף ובהמשך הסתפחה לשורותיו. במקביל התפתחה ידידות בין מנהיגי אש"ף להנהגה הסובייטית ששררה עד לנפילתה של ברית המועצות. אולם רוחה נשמרה גם לאחר מכן משום שאותם אישים המשיכו לכהן בתפקידיהם – הן ברוסיה והן בתנועה הלאומית הפלסטינית. השגרירות הפלסטינית במוסקבה הוקמה ב-1990 על בסיס הנציגות הפלסטינית שהתקיימה שם קודם לכן.

בעשור הראשון שלאחר נפילת ברית המועצות, עת צומצמה מעורבותה של רוסיה בענייני חוץ, התרחב שיתוף הפעולה המדיני של ההנהגה הפלסטינית עם מדינות במערב. ועידת מדריד שנערכה ב-1991 וגיבוש הסכמי אוסלו היו התפתחויות חשובות, שהתרחשו בלי מעורבות רוסית פעילה. אמנם ותיקי ההנהגה הרוסית מהמחנה הלאומי ביקשו לחדש את המעורבות בנושאי המזרח התיכון, אולם מאמציהם לא צלחו עד למהפך שחולל הנשיא פוטין בענייני חוץ וביטחון. אז חשיבותו של המזרח התיכון

לרוסיה זכתה לאישור מחודש, ובמסגרתו הנושא הפלסטיני והתהליך המדיני באזור שבו ועלו על סדר היום. הערוץ הישראלי-פלסטיני נתפש במוסקבה כרווי בהזדמנויות לחשיפה בינלאומית, אולם כדי לנצלו היה על רוסיה לקיים דיאלוג עם שני הצדדים. כך החל עידן הידידות ושיתוף הפעולה הרוסי-פלסטיני המחודש.

קשריה של רוסיה עם הרשות הפלסטינית לא מנעו ממנה לתמוך בחמאס, אותו לא הגדירה כארגון טרור אלא כגוף אופוזיציה. עמדתה כלפי חמאס מנוגדת לעמדת ה"קוורטט", והיא אינה עומדת על כך שחמאס ימלא אחר הדרישות שהציב לו ה"קוורטט" כתנאי לדיאלוג. עם זכייתו של חמאס בבחירות שנערכו ברשות הפלסטינית ב-2006, ביקר במוסקבה חאלד משעל, ראש הלשכה המדינית של חמאס, שקשרים עמו נרקמו עוד קודם לבחירות (הנשיא מדבדב פגש בו בעת ביקורו בדמשק). היה זה הביקור הראשון שערך משעל בזירה הבינלאומית. רוסיה שראתה בתוצאות הבחירות ברשות מהלומה למדיניות האמריקאית בזירה הישראלית-פלסטינית, הייתה המדינה הלא-מוסלמית היחידה שהכירה בחמאס. לגרסתה, לחמאס גישה חיובית לתהליך השלום והוא מוכן להכיר בישראל.⁴¹ הקשרים עם התנועה התמידו גם לאחר שזו השתלטה על רצועת עזה ורוסיה ניסתה לתווך ולקדם פיוס בין המחנות היריבים – פת"ח וחמאס, אם כי ללא הצלחה. לאחר חתימת הסכם הפיוס בין הצדדים (מאי 2011), שהושגה בחסות מצרית, משלחת פלסטינית מאוחדת ביקרה במוסקבה לדיונים שנועדו לבחון אפשרות של שיתוף פעולה מוסדי ודרך מדינית משותפת.⁴²

הרשות הפלסטינית, לצד טיפוח קשרים עם ארצות הברית ומדינות האיחוד האירופי, הטתה אוזן קשבת לקול הרוסי. המאמץ שהשקיעה בשמירה על איזון בין היחסים עם רוסיה לבין היחסים עם המערב התבטא בקשריה עם ה"קוורטט". הרשות, כמו אש"ף בשעתו על רקע קשריו עם ברית המועצות, תמכה בניסיונה של רוסיה להחיות את התהליך המדיני בחסות ה"קוורטט" כמשקל נגד לתמיכה האמריקאית בישראל. בין נציגי הרשות לנציגים הרוסים התקיימו מפגשי צמרת תקופים, ולרשות הוגש סיוע רוסי – אם כי מדוד, בהתאמה למשאביה המוגבלים של רוסיה.

במשך שנות העיסוק הרוסי בתהליך השלום, התפתחה מערכת הנחות ועקרונות פעולה במתכונת מגובשת, מעין "משנה סדורה" בנושא. רוסיה (ובשעתה ברית המועצות) הכירה בעיקרון של הקמת מדינה פלסטינית בעקבות הכרזת העצמאות הפלסטינית בכינוס המועצה הלאומית הפלסטינית ה-19, שהתקיימה באלג'יר ב-1988, ומאז דבקה בגישה זו. גם הנשיא מדבדב הכריז על כך בעת ביקורו ברשות הפלסטינית בינואר 2011 ופוטין כראש ממשלה חזר על הדברים ביולי 2011. תכליתו של התהליך המדיני, לדידה של רוסיה, היא הקמתה של מדינה פלסטינית לצדה של ישראל. ברוסיה רווחת התפישה שלשם השגת היעד יהיה על שני הצדדים להסכין לויתורים משמעותיים.⁴³ בבסיס גישה זו עמדה התנגדותה של רוסיה למהלכים חד-צדדיים, וביקורתה הנחרצת

על הנסיגה הישראלית החד-צדדית מרצועת עזה (2005). ולמרות זאת, רוסיה תמכה בפנייה הפלסטינית לאו"ם בספטמבר 2011 בבקשה לתמוך בעצמאות מדינית פלסטינית. אשר לניהול המשא ומתן, מוסקבה דבקה בגישה שאת התהליך צריכה ללוות חזית בינלאומית רחבה ולא מתווך יחיד (קרי: ארצות הברית). היא אף תומכת בתהליך כולל – לא רק בין ישראל לפלסטינים אלא גם בין ישראל לסוריה ולבנון, ואף בין ישראל לאיראן.

התחדשות הפעילות הדיפלומטית הרוסית במזרח התיכון, שנרשמה בשנת 2009, שקפה בין היתר תקווה מחודשת להתאוששות מעמדה הבינלאומי של רוסיה בעקבות תכנית "האתחול". ואולם התפתחות זו מלווה בהתגברות המגמה הפרו-פלסטינית במדיניות הרוסית, לצד גילויי אכזבה מהתנהלותה של ממשלת ישראל בראשותו של בנימין נתניהו, שבראיתיה של רוסיה נתפשה כימנית מדי ולכן סרבנית הסדר. גישה זו הייתה ביטוי להעדפתה המסורתית של רוסיה את המעורבות הרב-צדדית במאמץ לקדם הסדר במזרח התיכון. במשך שנים השליכה מוסקבה את יהבה על ה"קוורטט", כביטוי לגישה הקולקטיבית המועדפת, והביעה תמיכה עקבית ב"מפת הדרכים" שהוצגה על ידי ה"קוורטט" ביוני 2002. היא אף תמכה בהרחבת סמכויותיו של ה"קוורטט", שאמורה להעניק לה תמרון מדיני משופר ואפשרות ליצור מנוף לחץ "עוקף ארצות הברית". בנוסף, רוסיה העניקה גיבוי לתכנית השלום הערבית, כפי שהוצגה (מחדש) ב-2007. בשנת 2010 הוצאה פעילותה הדיפלומטית של רוסיה באזור. מנהיגים מהאזור ביקרו ברוסיה, לרבות ראש הממשלה נתניהו, יושב ראש הרשות הפלסטינית אבו מאזן, נשיא לבנון ומלך ירדן. הנשיא מדבדב ביקר ב-2011 ברשות הפלסטינית ונמנע מביקור בישראל – מסיבות טכניות. היה זה על פי בקשה ישראלית (שביתת עובדי משרד החוץ), שבמוסקבה נתפשה כעלבון. בעת ביקורו ברשות הצהיר מדבדב על תמיכה בהקמת מדינה פלסטינית, אם כי לא על הכרה מידית בה. ב-2 ביוני 2011, שגריר הרשות במוסקבה פיאל מוסטפה אמר מצדו שנוכח היחלשות מעמדה של ארצות הברית במזרח התיכון על רוסיה ליטול את הובלתו של התהליך המדיני באזור. מדבדב מצדו הצהיר בהזדמנויות שונות (כמו בפריס, בכינוס ה-G-20, ב-1 במרץ 2010, בכינוס ה"קוורטט" שנערך במוסקבה בחודש זה ובעת ביקורו ברשות הפלסטינית בינואר 2011) שרוסיה נתונה בעיצומו של תהליך הידברות עם כל הגורמים הרלוונטיים כדי לעודדם לחדש את השיחות, והביע אופטימיות לגבי הסיכוי להתניע את התהליך בכל הערוצים.⁴⁴ בפועל, מאמצים אלה – ובכללם ההמלצה הרוסית לפתיחת שיחות קרבה בין ישראל לרשות תוך 24 ימים, התנעת שיחות ישירות תוך ארבעה חודשים והקמת מדינה פלסטינית תוך 24 חודשים – לא צלחו. רוסיה בלטה בהעדרה ממפגש שהתקיים בווינגטון בספטמבר 2010, ובו הוכרז על חידוש השיחות בחסות אמריקאית – גם אלה לא צברו תנופה. הנה כי כן, רוסיה נאלצה להסתפק לפי שעה בהישג ביניים:

הכרזת ה"קוורטט" שפורסמה ב־23 בספטמבר 2011 (בשולי כינוס האו"ם שבו הניחה הרשות על סדר היום בקשה להכיר בעצמאות פלסטינית) כללה, פרט לקריאה מחודשת לצדדים לשוב לשולחן המשא ומתן, הסכמה לקיום ועידת השלום במוסקבה.

בכנס של המועדון הבינלאומי "וולדאי", שהתקיים בדצמבר 2010 במלטה והוקדש לדיונים על דרכים לפתרון הסכסוך הישראלי-פלסטיני, הוגדרו העקרונות הרוסיים המעודכנים ביחס לתהליך השלום במזרח התיכון.⁴⁵ ואלה הם: יש לאושש את המסלול הרב-צדדי במקום המסלול הדו-צדדי הכושל; ה"קוורטט" הוא הערוץ הבינלאומי המתאים למתן גיבוי לתהליך אך יש לשדרגו על ידי הוספת סמכויות וצירופן של מדינות נוספות למסגרתו. הוצע גם להחליף את שליח ה"קוורטט" לאזור, ראש ממשלת בריטניה לשעבר טוני בלייר, בשליח רוסי. לרוסיה שפע של הצעות לגבי תכניו של המשא ומתן אם כי אין בכוונתה לשנות את הנושאים שעל סדר היום. מבחינתה ניתן להתגמש בסוגיות של חילופי שטחים, חלוקת ירושלים, סוגיית הפליטים וסידורי ביטחון באופן שיירצה את שני הצדדים. כדי לשפר את הסיכוי להסדר אזורי הוגדרו היעדים הבאים: הפלסטינים אמורים לפעול לפיוס ולהסדרת היחסים בין פת"ח לחמאס, על הטרור להיפסק, על הפלסטינים להימנע מהתנזרות מראש לגבי תוצאות המשא ומתן ולהכיר בהחלטות קודמות בנושא – כגון החלטות מועצת הביטחון בהקשר הישראלי-ערבי, סעיפי "מפת הדרכים" (2003) והיוזמה הערבית. ישראל מצדה נדרשה להפסיק באורח מלא כל פעילות התיישבותית בגדה המערבית, לרבות הבנייה במזרח ירושלים. כמו כן מוסקבה גורסת שדחיית חידושו של תהליך השלום יפגע בישראל עקב הגעת כוחות רדיקליים לשלטון במדינות שונות באזור. לגבי אופציות לקידום הסדר ישראלי-פלסטיני, מוסקבה לא שללה אפשרות של הסדר כפוי, למקרה שהדיאלוג ייכשל.⁴⁶ בראייה רושית, אפשר שדווקא הסדר כפוי יהיה נוח לצדדים שכן הוא יפטור אותם מהצורך לקבל החלטות קשות מבחינה פוליטית ואידיאולוגית.

על רקע אירועי "האביב הערבי" הציגו הרוסים טיעונים מחודשים לגבי הקשר בין המצב במזרח התיכון לצורך לחדש את תהליך השלום מחשש להידרדרותו של המצב באזור. שר החוץ לברוב ציין זאת גם באוזני המשלחת הישראלית שביקרה במוסקבה ב־5 ביוני 2011, בהדגישו את הצורך לחלק את ירושלים ולפתור את בעיית הפליטים.⁴⁷ הרוסים אף ניסו לשכנע את הרשות הפלסטינית לא להקשות על חידוש המשא ומתן על ידי התניית פתיחתו בהקפאת הבנייה הישראלית בגדה המערבית ועל ידי בקשה להכרה של האו"ם במדינה פלסטינית. עם זאת, לאחר ההחלטה הפלסטינית על פנייה לאו"ם, רוסיה כדרכה העניקה לרשות הפלסטינית גיבוי מלא. יצוין גם שבכינוס ה"קוורטט" שנערך ביולי 2011 לא נמצאה נוסחה משותפת בשל הפער הרב בין עמדות חבריו (בין היתר משום שרוסיה התנגדה להכרה בישראל כמדינה יהודית). מכל מקום, רוסיה ניהלה מגעים עם הצדדים באורח עצמאי במסגרת המאמץ לקדם את רעיון

ועידת השלום האזורית במוסקבה. ולמרות שפורום ה"קוורטט" בירך על ההצעה, זו לא יצאה לפי שעה מן הכוח אל הפועל, בעיקר על שום הספק באשר לסיכויי הצלחתה של הוועידה – במוסקבה או בכל מקום אחר – להחיות הידברות מעשית בין ישראל לרשות הפלסטינית.

יתרה מזו, רוסיה הביעה תמיכה בכינון חזית בינלאומית רחבה שתלווה את התהליך המדיני. בין המועמדות לשיתוף בחזית זו נמנו "המעצמות החדשות" – סין והודו, וכן מלזיה, דרום אפריקה, ומדינות נוספות מהאזור שאין להן משקעים שליליים במזרח התיכון. יצוין שגישה זו לא נראתה רלוונטית, מאחר שהמועמדות לא היו להוטות להצטרף למאמץ לחדש את המשא ומתן. אפשרות נוספת שעלתה היא שמירת הסטאטוס-קוו – תוך הורדת מפלס האלימות – בניסיון להכיל את הסכסוך. בהקשר זה הכירה רוסיה בצורך בשיתוף פעולה בין מערכות הביטחון הישראלית והפלסטינית. בראייה הרוסית, דגם זה יאפשר רגיעה ואיכות חיים לשני הצדדים, תוך הכשרת אווירה חיובית למשא ומתן עתידי. רוסיה גם הכירה בהלימה שבין דגם זה של ניהול סכסוך לעמדתו של חמאס, שמוכן להפסקת לחימה ממושכת (הודנה).

לאורך השנים דבקה רוסיה בעמדה שלסכסוך הישראלי-פלסטיני השפעה שלילית על האווירה במזרח התיכון ומעבר לו, וכי אי-פתורו יאיץ באזור מגמות מסוכנות, לרבות קיצוניות דתית ופוליטית וטרור. מכאן עניינה בהנעת התהליך המדיני. ואולם התגייסותה לעידוד התהליך המדיני לא ביטאה עניין ייחודי בנושא – שהרי את האינטרסים הרוסיים במזרח התיכון ניתן לקדם גם בהעדר הסדר ישראלי-ערבי. ההסבר המתבקש מכך הוא שמדובר בניסיון רוסי להפגין השפעה במזרח התיכון כזירת תחרות עם ארצות הברית. מכלול בעיות הפנים שארצות הברית מתמודדת עמן – אי-יכולתה המוכחת של וושינגטון להניע את ישראל לנקוט בצעדים שיאפשרו את חידוש הדיאלוג עם הרשות הפלסטינית, דימוי חולשתה של ארצות הברית במזרח התיכון והסטת התהליך המדיני מראש סדר היום של הממשל האמריקאי בעקבות אירועי "האביב הערבי" – דרבנו את רוסיה לנסות ולמסד את עצמה כמובילת התהליך. ואולם ארצות הברית מצדה הקפידה לדחוק את רוסיה לשוליו. גם לאחר השקתה של יוזמת ה"אתחול" מנעו מרוסיה השתתפות מרכזית במזרח התיכון – שהרי זו נועדה מעיקרה לעודד את רוסיה להצטרף לסנקציות נגד איראן.

אתגרי "האביב הערבי"

הזעזועים שפקדו את המזרח התיכון וזכו לתואר "האביב הערבי" הפתיעו את רוסיה. בדומה ליתר הגורמים האזוריים והבינלאומיים שמצאו את עצמם ללא תגובה מוכנה, דוברים רוסים ביטאו עד מהרה – כמו דוברים אזוריים ובינלאומיים אחרים – הערכה שההתנהלות מול המשטרים המתמוטטים, שאמנם היו מושחתים ואוטוריטאריים,

הייתה נוחה.⁴⁸ הרוסים נזכרו בערגה במשטרים קודמים שהפגינו יציבות לאורך שנים, ניהלו מדיניות אנטי-אסלאמית והוכחו כשותפים כלכליים טובים. גם עתידם של קשרים מדיניים שנקמו בין רוסיה למשטרים אנטי-מערביים במזרח התיכון אינו ידוע. על רקע זה ביקשה רוסיה לצאת נשכרת מהתהפוכות. בראש ובראשונה היא שאפה לנצל את עלייתם של מחירי האנרגיה. כמו כן היא החלה לקדם בנחישות יוזמות מדיניות חדשות מול כלל הגורמים באזור, לרבות בערוץ הישראלי-פלסטיני. רוסיה הפנתה עורף למשטרים הקורסים במצרים ובלוב, אם כי לצד הצטרפותה לסנקציות נגד משטרו של קדאפי היא התנגדה להפעלת כוח נאט"ו בלוב.⁴⁹ אולם אל מול משטרו המותקף של אסאד בסוריה היא בחרה לפעול בנחישות להגנתו. מעבר לעניינה הישיר בהגנה על נכסיה באזור, שיקפה התנהלות זו רצון לשמור על יחסים טובים עם המערב וארצות הברית, חשש מביקורת בזירה הפנימית (התמיכה במשטרים אוטוריטאריים במזרח התיכון הייתה סלע מחלוקת בצמרת הרוסית), הימנעות מפגיעה ביחסים עם המשטרים ששרדו את התהפוכות והיערכות לכינון יחסים טובים עם משטרים חדשים. נראה שרוסיה תעדיף משטרים אוטוריטאריים "מתונים" במדינות האזור, כאלה שישלבו גורמים אסלאמיים לא-רדיקליים בשורותיהם ושלא תהיה להם אוריינטציה מערבית מובהקת. על כן עלייתם האפשרית של גורמים רדיקליים לשלטון במדינות שעברו ויעברו תהפוכות פוליטיות, והאפשרות שאלה יעניקו השראה לגורמים רדיקליים בשטחה היא, מדאיגה את מוסקבה באופן מיוחד. מנגד, מקור נוסף לדאגה הוא האפשרות שבמזרח התיכון תפתח מגמת דמוקרטיזציה. שילוב שתי האפשרויות אינו בלתי סביר, אם כי בראייה הרוסית הרווחת, התרבות הפוליטית הארכאית השוררת במזרח התיכון שוללת תנאים לצמיחתה של דמוקרטיה מערבית. בכל מקרה, אם יעלו גורמים אסלאמיים לשלטון באמצעות הליך דמוקרטי, אפשר שיפורק המחנה האזורי האנטי-מערבי שבמשך שנים רוסיה ביססה עליו את מדיניותה במזרח התיכון. חששות אלה שמקורם בתהליכים שהניעו את אירועי "האביב הערבי", מצטרפים לדאגה השוררת ברוסיה מהמגמה הפוליטית הניכרת בשנים האחרונות בטורקיה, הנתפשת כחותרת לשיקום האימפריה העות'מנית, כמו גם החשש מהתקדמותה של תכנית הגרעין האיראנית. ההנהגה הרוסית מודאגת מהאפשרות שהכוחות האסלאמיים שיגיעו אולי לשלטון במדינות האזור יסתפחו למחנה האיראני או יתקרבו לטורקיה, ובתוך כך יפנו עורף לדיאלוג עם המערכת הבינלאומית. בראייה רוסית, לא פחות חמורה האפשרות של דחיקת רוסיה מהאזור על ידי גורמים מתחרים ובראשם, כאמור, סין.⁵⁰

תהליכים אלה נבחנו ברוסיה על רקע אי-יכולתם של האיחוד האירופי וארצות הברית לייצב את המזרח התיכון ולבלום את הסחף האסלאמי, ולפיכך על רקע מה שנתפש כחולשה של המערב. חששות ברוח זו נשמעו מפי דוברים רוסים, ואפשר שדבריהם הושמעו במטרה לקרוא תיגר על המערב ולהציע את רוסיה כ"מבוגר האחראי" שיפעל

לייצוב האזור.⁵¹ במזרח התיכון מתעצמת אפוא התחרות בין המעצמות. גיבוש החלופה למאחזים המאוימים במזרח התיכון עובר, להבנתם של הרוסים, בנתיב האנטי-מערבי. לכך יש לקשור גם את פעילותה של רוסיה להחייאת התהליך המדיני הישראלי-פלסטיני – רצוי בהובלתה – בהנחה שיתרום להרגעת האזור ולביצור מעמדה היא בו.⁵²

אתגר ראשון במעלה שניצב בפני מעמדה ומדיניותה של רוסיה במזרח התיכון כתוצאה מגלי ההדף שחוללו אירועי "האביב הערבי", הוא התערערות שלטונו של בשאר אל-אסד. המרידה שפרצה בסוריה ב-2011, מאיימת להפיל את המשטר ולגרום לפירוק הציר הרדיקלי האזורי המובל על ידי איראן, ולפיכך להחליש את מאחזה האזורי של רוסיה. על מנת למנוע את קריסת הציר, גיבתה רוסיה את מאמציו של אסאד להדוף לחצים מצד המערב לנטוש את כיסאו. רוסיה, לצד סין, התנגדה להטלת סנקציות בינלאומיות על המשטר בסוריה. שלא כבמקרה של לוב, שם נסוגה רוסיה מתמיכה במשטר קדאפי נוכח המרד שפרץ נגדו, נפילת משטרו של אסד תיצור לרוסיה בעיה ביטחונית – בין היתר משום שאפשר שכך יאבדו לה בסיסה בים התיכון, ובעיה כלכלית – אם ייפגעו ייצוא האמל"ח לסוריה ותחזוקתו. במסקבה התעורר חשד כי בין המניעים המעריביים להדחתו של אסד גם הכוונה לדחוק אותה מהאזור. ועם זאת, נראה שברוסיה מתעוררת המודעות לאפשרות קריסת משטרו של אסד, גם ללא התערבות חיצונית. לכן, במטרה לבסס מעמד עתידי במדינה זו ובאזור כולו נוכח שינויים צפויים, פעלה רוסיה להכשרת הדרך לשיתוף פעולה עם משטר חדש בסוריה באמצעות כינון קשרים גם עם מנהיגות האופוזיציה הסורית.⁵³

בה בעת, על רקע אי-היציבות במזרח התיכון ותהליכי השינוי המואצים בו, יש במסד הרוסי כאלה המבכרים להתרחק, לפחות לפי שעה, מענייניו של האזור ומהסכנות הגלומות בו. ואולם צפוי שהזעזועים שפקדו את האזור ומאמציהן של ארצות הברית ורוסיה כאחד להעמיק את השפעתן על הממשלים, הישנים והמתגבשים, במדינות שחוו זעזוע, רק יגבירו את התחרות הבין-מעצמתית בו. מבחינתה של רוסיה, הסבירות הגבוהה יותר היא שהיא תמשיך לחתור לביסוס מעמדה באזור על ידי שימור יחסיה המיוחדים עם גורמי הציר האנטי-מערבי, שכולל את איראן, סוריה וארגונים רדיקליים, כפי שעשתה בטרם פרצו אירועי "האביב הערבי".⁵⁴ במקביל ובדומה לאופן בו פעלה בעבר, היא תפעל כדי להשתלב בתהליכים המדיניים לעיצוב העתידי של האזור ובפרט בתהליך השלום הישראלי-פלסטיני.

נראה שמחד גיסא, ברוסיה עדיין קיימת התחושה שיש ביכולתה להשפיע על הכיוון אליו יפנה המזרח התיכון ממצב חוסר הוודאות אליו נקלע בעקבות אירועי "האביב הערבי". מאידך גיסא, ברוסיה עצמה נשמעים קולות שקוראים לנטוש את המדיניות האסרטיבית במזרח התיכון.⁵⁵ ואכן ניתן להבחין בהתלבטות שאחזה בהנהגה הרוסית לגבי המדיניות שיש לנקוט נוכח אתגר אובדנה של ההשפעה הרוסית באזור.

מבחינתה של רוסיה עיצוב מחדש של גוש מדינות התומכות בה במזרח התיכון הוא פתרון מועדף במצב זה, וזאת על יסוד ההנחה שגם בעתיד המחנה האנטי-מערבי ישמור על כוחו באזור. מכל מקום, רוסיה תהיה חייבת לחדש את יחסיה התקינים עם המחנה הסוני בטרם תשיב לעצמה את תפקידה המסורתי – תיווך בין המחנות באזור. בד בבד, נראה שלאחר מערכת הבחירות שהשיבה את וולדימיר פוטין לנשיאות ושבמהלכה נקט פוטין רטוריקה מתלהמת מול המערב, שכך הלהט והצטיירה מגמה של נכונות גוברת להגיע לפשרה עם המערב לגבי חלוקת השפעה במזרח התיכון. כאחד הפתרונות האפשריים במסגרת אתור החלופות לסדר אזורי עתידי, נבחנת עתה גם האפשרות של כינון שתוף פעולה מקיף עם ישראל, ייתכן גם כציר רחב יותר יחד עם יוון וקפריסין (יש המזכירים גם את השתתפותן של אחדות ממדינות הבלקן). מערך כזה נראה כמי שיאפשר לרוסיה לשדרג את מעמדה במזרח התיכון ובאגן המזרחי של הים התיכון; לקדם אינטרסים כלכליים, בדגש על נושא הגז החיוני לרוסיה, המתפתח בישראל ובקפריסין והמעורר מחלוקת עם טורקיה. לציר כזה תהיה היכולת לאתגר את טורקיה, כמו גם כל גורם אחר הפועל נגד האינטרסים המשותפים. היה ותצליח רוסיה להשתלב בציר זה, מבלי לפגוע בציר האנטי מערבי איראני-סורי, אלא במקביל אליו, תזכה במנופי השפעה ממשיים ותוכל להערכתה להתבסס מחדש באזור בעמדה משופרת, רצוי שוות ערך לזו של ארצות הברית.

סיכום

מאז תחילת העשור הראשון של המאה ה-21, מונעת על ידי שאיפה להפוך לשחקן בינלאומי משפיע, שינתה רוסיה את התנהלותה בזירה העולמית באופן שעורר תהיות רבות בקהילייה הבינלאומית. לאחר תקופת "צינון מדיני" בעקבות פירוקה של ברית המועצות, רוסיה בהנהגתו של הנשיא פוטין ביצעה תפנית דרמטית לעבר אקטיביזם מדיני תוך שהיא קוראת תיגר על הסדר העולמי הקיים. המניע המרכזי להעדפה מדינית זו היה ההנחה שבכל תרחיש אחר רוסיה לא תוכל לשרוד מול האתגרים הכלכליים והביטחוניים שעומדים בפניה. כדי לממש כוונה זו היא אימצה מדיניות חוץ אסרטיבית, שכרוכה בחיכוך עם מדינות מתחרות, אם כי מעמדת נחיתות כלכלית וצבאית. רוסיה המשיכה להתייחס למרחב הפוסט-סובייטי כאל רצועת ביטחון המגנה עליה מפני שאיפותיהן של שכניה: המערכת המערבית – המיישמת את "הרחבת נאט"ו מזרחה", העולם האסלאמי – המזהה את רוסיה כיעד להתפשטות, וסין – המתחרה עם רוסיה על אזורי שליטה. מנהיגים רוסים אף הזכירו שאיפה להקים מסגרת גג אירו-אסייתית בהובלתה של רוסיה. מטבע הדברים, מדיניותה זו ביחס לאסיה, למזרח התיכון ולאירופה, חידשה את המתיחות בינה למערב.

המתיחות בין רוסיה למערב התעוררה גם על רקע הקדימות שמוסקבה ייחסה לחידוש המאחזים והמעמד שלה במזרח התיכון, שאבדו עם נפילת ברית המועצות. לאורך שנים התמקדה המדיניות הרוסית במזרח התיכון בתמרון בין הצדדים ובין המחנות היריבים באזור, במאמץ לבסס לעצמה דימוי של מתווך ושל שחקן עצמאי בזירה הבינלאומית. כך היא פעלה לקידום יחסיה עם המדינות המשתייכות לגוש האנטי-מערבי וגם עם אלה המזוהות כ"מתונות" (מדינות סוניות פרו-מערביות שחוששות מאיראן ובנות בריתה). באורח בלתי נמנע גישה זו לוותה בחיכוך עם המערב, מאחר שבפועל רוסיה התייצבה לימין המחנה הרדיקלי באזור. כשאתגר הרדיקליות האסלאמית שמאיים עליה גופא עומד לנגד עיניה, היא השכילה לכונן שפה משותפת עם המערכת האסלאמית הרדיקלית במזרח התיכון – איראן, סוריה, חזבאללה וחמאס – ויצרה עמה גוש אזורי אנטי – מערבי. באמצעות הקשרים עם ציר זה ביקשה רוסיה להוביל מהלכים שידחקו את המערב מהאזור. עם איראן, שותפה מרכזית שלה בציר זה, מקיימת רוסיה שיתוף פעולה נרחב, בפרט ביטחוני וגרעיני. לצד מחלוקת שהתעוררה בין רוסיה לאיראן בעקבות הצטרפותה של רוסיה לסנקציות הבינלאומיות שנועדו לעכב את התקדמותה של תכנית

הגרעין האיראנית, המשיכה מוסקבה לראות בקשרים עם טהרן נכס אסטרטגי שעליו לא תוותר בנקל – בעיקר מחשש שהריק שייווצר יתמלא על ידי מתחריה. אשר לישראל, בינה לרוסיה מתקיימת מערכת יחסים חיובית, אם כי טעונה ומורכבת – תוצאה של משקעים ומתיחויות היסטוריים. מבחינתה של רוסיה, לישראל מספר מישורי התייחסות. מחד גיסא היא נתפשת כמעצמה אזורית שיכולה לסייע לרוסיה לקדם את ענייניה במערכת האזורית והבינלאומית. ומאידך גיסא, כבת ברית של ארצות הברית היא מהווה לה יריב אפשרי. מאז 2004–2005, אז הוגברו מאמצי השיבה של רוסיה לעמדת השפעה במזרח התיכון, הצטננו היחסים בין המדינות. רוסיה התקרבה למדינות העוינות את ישראל ונקטה עמדות פרו-פלסטיניות מובהקות. אמנם לקראת שלהי העשור הראשון של המאה ה-21 מיתנה רוסיה במידת מה את מדיניותה כלפי ישראל, אולם סלעי המחלוקת בין המדינות נותרו בעינם. בין היתר רוסיה שואפת להרחיק את ישראל מארצות הברית, ואם אפשר – לבוא במקומה כבת ברית וכנותנת חסות.

האסטרטגיה הרוסית במזרח התיכון, שהיא חלק ממדיניות חוץ כוללת, התבססה על הערכה לגבי חולשתה הגוברת של ארצות הברית. רוסיה ביקשה לאתגר את מעמדה האזורי של ארצות הברית, בפרט בנושא התהליך המדיני הישראלי-ערבי והישראלי-פלסטיני. תהליך זה עצמו נתפש ברוסיה כרווי בהזדמנויות לחשיפה ולהשפעה בינלאומית. על רקע זה נטלה רוסיה חלק פעיל בפורומים ודיונים בינלאומיים שעוסקים בנושא ובין היתר פעלה לקדם את רעיון כינוסה של ועידת שלום במוסקבה. ארצות הברית מצדה מקפידה להרחיק את רוסיה מנטילת חלק פעיל בתהליך ולדחוק אותה לשוליו. הזעזועים שפקדו את המזרח התיכון עם אירועי ה"אביב הערבי" הפתיעו את רוסיה, ובעקבותיהם היא נקלעה לתקופה של חשיבה מחודשת לגבי מדיניותה בו ולמאמץ לכוון בו חלופה לנכסיה. עלייתם האפשרית של גורמים אסלאמיים רדיקליים לשלטון במדינות במזרח התיכון גורמת דאגה לרוסיה, בעיקר על שום החשש שהם יהיו מקור השראה לגורמים רדיקליים בשטחה היא. בה בעת, גם ניצחונה של המגמה הדמוקרטית באזור – הגם שסיכוייה מועטים – אינו תרחיש מרגיע עבורה, משום שהוא עלול להביא לפירוקו של המחנה האנטי-מערבי שעליו היא ביססה את מדיניותה באזור לאורך שנים. נראה אפוא שרוסיה תעדיף כינון משטרים אוטוריטאריים "מתונים" במקום המשטרים המסורתיים שקרסו ואולי עוד יקרסו באזור, כאלה שבשורותיהם ישולבו גורמים אסלאמיים לא-רדיקליים, שלא יהיו בעלי אוריינטציה מערבית. על רקע החשיבה המחודשת החמירו ביטויי הדאגה שהשמיעו דוברים רוסים מפני ההשלכות ארוכות הטווח של אירועי "האביב הערבי". גם כלפי איראן הופנו מבטים מודאגים בשל התקדמותה של התכנית הגרעינית. לחשש זה יש לקשור תוצאה נוספת – ניסיונה המאומץ של רוסיה להחיות את התהליך המדיני הישראלי-פלסטיני.

תכנית "האתחול" שיזמה ארצות הברית, בתמורה לשינויים שרוסיה אמורה לחולל במדיניות החוץ שלה בעיקר במזרח התיכון ובפרט בגיוסה להחלת הסנקציות על איראן, העניקה לרוסיה שורת הטבות מפליגות – הכרה במעמדה המיוחד במרחב הפוסט-סובייטי, ויתורים בהסכמי START לצמצום ובקרת החימוש האסטרטגי ושילובה בתכניות מסוימות של נאט"ו. מבחינתה של רוסיה הסכם זה היה בבחינת הישג והוכחה לתבונה שהנחתה את מדיניותה. עם זאת, ברוסיה קיימת מודעות לתלותה במערב בתחומים הכלכלי והטכנולוגי, ולאחר מיצוי יתרונותיה של תכנית ה"אתחול" היא שבה לפרשת דרכים, שאילצה אותה לתור אחר דרך לקידום מעמדה הבינלאומי. לאור כל זאת, רוסיה ניצבת בפרשת דרכים במזרח התיכון. היא מזהה את עצמה עדיין כשחקן משפיע שביכולתו לייצב את מעמדו המתערער באזור, ועם זאת יהיה עליה לבחור בין צמצום שאיפותיה לבין מעורבות אסרטיבית. נראה שנכונותה לפשרה עם המערב לגבי חלוקת ההשפעה במזרח התיכון גוברת נוכח קריסת מאחזיה הוותיקים באזור. אמנם ברוסיה עצמה נשמעים קולות הקוראים לנטישת המדיניות האסרטיבית במזרח התיכון, אולם מנגד נראה שההנהגה הרוסית לא תוותר בקלות על מה שתפס כנכסים – לפחות לא בלי תמורה ראויה מצד המערב. פשרה כזו בכל הנוגע לתמיכה הרוסית בציר האיראני-סורי אולי תימצא. ואולם גם אם כך יקרה, לא יצומצמו שאיפותיה של רוסיה להתארגנות מחדש במזרח התיכון ולשיבה למעורבות פעילה בענייני האזור.

נראה, שמרכיביה של גישה זו קורמים עתה עור וגידים במה שנראה ככוונה רוסית ליזום שתוף פעולה רחב עם ישראל ואף אפשרי שלפעול לכונן ברית עם מדינות נוספות, כמו יוון, קפריסין ואולי מדינות בלקניות. רוסיה תשאף לקיים מערך כזה, היה ויתממש, במקביל לבריתה עם איראן וסוריה, היה ותשרוד. בכך יתאפשר לה לקדם את מעמדה המשפיע באזור.

מבחינת ישראל, מעניינה להביא לשינוי במדיניותה של רוסיה, בפרט בנושאים הנוגעים לסיוע רוסי לאויביה. בהקשר זה עולה השאלה איזה מחיר יהיה על ישראל לשלם במישור המדיני – בפרט בהקשר של יחסיה עם ארצות הברית, ובמישור הביטחוני – בפרט בזירה הפלסטינית, על מנת לשמור על יחסים תקינים, ואם אפשר טובים, עם רוסיה. האם אפשר יהיה לכונן יחסים של ידידות קרובה בין רוסיה לישראל, שלהן אינטרסים עקרוניים ומכנים תרבותיים משותפים, או שמא רוסיה תמשיך לתפוש את ישראל כאמצעי להשגת יעדים אזוריים? ימים יגידו. מכל מקום לפחות לפי שעה, נראה שהרחבת שתוף פעולה רוסי-ישראלי, תוך שילובה של רוסיה בתפקיד מדיני משמעותי מבעבר בתהליך המדיני, רצוי בתאום עם ארצות הברית, יהווה גם בסיס נוח וראוי לשיפור היחסים בין שני הצדדים וגם יתרום לשינויים חיוביים עבור ישראל במאזן הכוחות האזורי.

הערות

- Pipes, R. "Pride and Power". *The Wall Street Journal*, August 24, 2009; George Friedman, "Russia: Rebuilding an Empire while it can, *Townhall Magazine*, November 2, 2011. 1
- Kramer, D. "Modernizing Russia's Economy...and Politics", *Washington Post*, June 24, 2010; Busigna, I., Fillipov, M., "Superpower Ambitions Weaken Russia", *The Moscow Time*, September 2, 2010. 2
- Biden, J. R. "The Next Step in the US-Russian Reset", *The New York Times*, March 3, 2011. 3
- FPI Analysis: "Moving Beyond the US-Russian Reset", The Foreign Policy Initiative, December 7, 2011; Magen, Z. A Possible US-Russian Arrangements and Implication for the Middle East, *INSS Insight*, No 139, November 12, 2009. 4
- Treaty between the United States of America and the Russian Federation on Measures for the further Reduction and Limitations of Strategic Arms, see: www.state.gov/documents/organization/140035.pdf 5
- NATO Head Spurns Russia call for Unified Antimissile System, NTI, Global Security Newsletter, April 12, 2011; "Russia must join Europe Missile Defence: Kremlin Spacewar", April 14, 2011, see: <http://www.spacewar.com/reports> 6
- Magen, Z. "Wither Russia?" *INSS Insight*, No. 21, October 30, 2010. 7
- Mankoff, J. "Changing Course in Moscow", Is Medvedev serious about a new vision for Russia foreign policy? *Foreign Affairs*, September 7, 2010. 8
- Fidler, S. "A Weakened Russia Seeks European Ties", *The Wall Street Journal*, September 10, 2010. 9
- Shiliang, S. "Putin's Euroasian Chess Match", *Valdai International Discussion Club*, Moscow, November 4, 2011, Kizekova, A. "Why Russia Needs Asia Master Plan", <http://16.11.2011/com.diplomat>. 10
- Putin' V. "New Integration Project for Russia: Future Born Today, *Izvestia*: <http://www.izvestia.ru/news/502761> 11
- Litovkin, V. "Vziat' NATO na Ispung", *Nezavisimaya Gazeta*, July 6, 2011; Mamot, M. "Po Vtoromu Krugu", *Lenta Ru*, July 3, 2011. 12
- Shevchenko, M. "Poslendniy Smysl Rossii", *Nezavisimaya Gazeta*, October, 6, 2010. 13
- Konkurentsia "Nabucco" I "Yuzhnogo Potoka" Vzglad, *Delovaya Gazeta*, September 24, 2009; Clover, C. "Out of Shadows", *The Financial Times*, September 29, 2010. 14
- מעניינת בהקשר זה התבטאותו של הרמטכ"ל הרוסי מ-2009, שלפיה נאט"ו וסין הם יריביה המסוכנים ביותר של רוסיה. התבטאות זו צוטטה ב: McDermott, R. N. "General Makarov Highlights the 'Risk' of Nuclear Conflict", *Valdai International Discussion Club*, Moscow, December 25, 2011. 15
- Shuster, S. "How the War on Terrorism did Russia a Favor", *The Moscow Time*, September 19, 2011. 16
- King, C. and Menon, R. "Prisoners of the Caucasus", *Foreign Affairs*, July-August, 2010, 17

- Dobaev, I. "The North Caucasus: the Process of 'Jihad Spreading' in Russia and the Muslim World", *Science — Information Bulletin*, no. 9 (2007), Moscow: INION RAN, pp. 62-75. 18
- Katz, M. *Russian Policy toward the Middle East*, Seattle: University of Washington, 2001; 19
- Closson, S. *Extremism and East Jerusalem: Russian Expanding Influence in the Middle East*, RUSI, <http://www.rusi.org/analysis/commentary/ref:C4D4A9D0B08769>.
- The Development of the Middle East — Vision 2010. *Valdai International Discussion Club*, Moscow, November 2009. 20
- Voronov, N. "Raketnyi Marketing", *Novoye Vremia*, September 3, 2006. 21
- Magen, Z. "The Arab Spring and Russian Policy in the Middle East", *INSS Insight*, no. 282, September 18, 2011. 22
- Rurikov, D. "Iran ot Sanktsyi k Voyne", *Voyenno Paromyshlennyy Kompleks*, August 25, 2010; 23
- Satanovski, E. "Partnerstvo Tayashcheye Protivoborstvo", *Voyenno Paromyshlennyy Kompleks*, July 13, 2011.
- מגן, צ.; שפיר, י.; בנגור-מולדבסקי, א.; "ייצוא הנשק הרוסי למזה"ת – אמצעי או מטרה?", **עדכון אסטרטגי**, אוגוסט 2010, עמ' 73. 24
- Turkish Investment in the Russian Economy, Itar-Tass, August 1, 2005. Russian Trade with Turkey, *Moscow Time*, January 12, 2005. 25
- בראל, צ.; "רוסיה תספק ללבנון מסוקי תקיפה וטנקים חינם", **הארץ**, 17 בנובמבר, 2010. 26
- Gorbachov, M. "Egypt's Agonizing Choice", *The New York Times*, February 15, 2011. 27
- "ייצוא הנשק הרוסי למזה"ת – אמצעי או מטרה?" 28
- Russia and CIS Military Weekly, *Interfax Agency*, March 23, 2011; April 1, 2011, August 1, 2011. 29
- מגן, צ.; שפיר, י.; "תכשיטים לכלה הסורית", **מבט על**, מס. 209, 20 בספטמבר, 2010. 30
- Khlebnikov, A. *Why is Russia Standing by Syria?* Tel Aviv: Moshe Dayan Center, Tel Aviv University, September 26, 2011. 31
- Geltishchev, P. "Lucoil obespechit infrastrukturu v Irake", *RBK Daily*, June 20, 2011: rbc.daily.ru/2011/06/20/tek/562949980460784. 32
- Shlapentlokh, D. "Gulf States, Saudi Arabia and Russia Approach to Iran: Similarities and Differences", *Defence and Security Analysis*, vol. 26, no. 3, September 2010, pp. 311-317; 33
- "Saudi in Talks to Sign Nuclear Pact, *Nuclear Power Daily Report*, December 28, 2010;
- "Kuwait and Russia Agree on Nuclear Cooperation, *The New York Times*, September 21, 2010. 34
- "US Backs Yemen, Russia Arms it", www.999/report/com.spacewar.html 34
- "Putin Nazval Izrail Russkoyazychnoy Stranoy", *Evroaziatskiy Evreyskiy Kongress, Evreyskiye Novosti*, July 20, 2011. 35
- Barabanov' M. "Russian Anti-Armor Weapons and Israeli Tanks in Lebanon", *Moscow Defense Brief*, No 2, 2007; Voronov, N. "Raketnyi Marketing, Ibid. 36
- "Russia Praises Israeli Decision to Refrain from assisting Georgia", Itar-Tass, August 19, 2008; פרימור, א. "בין וולדימיר לאביגדור", **הארץ**, 4 באוקטובר, 2011. 37
- Friedman, R. "Russia Israel and the Arab-Israeli Conflict: The Putins Years", *Middle East Policy*, vol. xvii, no 3, Fall 2010. 38
- "Israel to Shape Experience in fighting terrorism with Russia", *Interfax Agency*, September 6, 2010. 39

- סופר, ר. "שר החוץ הרוסי בירושלים: נכון לדבר עם חמאס", Ynet, 29 ביוני, 2010; מגן, צ. "ביקור אבו מאזן ברוסיה – עידן תיווך חדש במזרח התיכון", **מבט על**, מס. 159, 2 בספטמבר, 2010.
- Russia rebuffs Israeli rebuke over open relations with Hamas, by Reuters, in Haaretz, May.13, 2010
- "Russia Rebuffs Israeli Rebuke over Open Relations with Hamas", *Turkish Daily News*, May 13, 2010.
- "Russia Wants Lasting Peace in the Middle East, Itar-Tass, November 8, 2011; RU News, July 20, 2011.
- Medvedev sdela zayavlenie o statuse Palestiny, see: sngdaily.ru>2011/01/18 medvedev-sdela-zayavlenie; Magen, Z. "Lack of Harmony within the Quartet", *INSS Insight*, No.170, March 25, 2010.
- The Development of the Middle East — Vision 2010. *Valdai International Discussion Club*, Moscow, November 2009.
- "The Middle East Conflict in Search of Solution, *Valdai International Discussion Club*, January 2011.
- Lavrov-Poselenia Ostanutsia' no Izrail Dolzhen Razdelit' Ierusalim' IZRUS', June 5, 2011.
- "What does the Arab Spring Means for Russia, Central Asia and Caucasus", Washington DC: CSIS, Russian and European programs, September 2011; Naumkin, V. "Arabskaya Vesna I Globalnaya Mezhdunarodnaya Sistema", *Rossia v Globalnoy Politike*, no. 4, July-August, 2011.
- "Evgeni Primakov: Oblachno bez Proyasneniy", *Der Spiegel*, July 26, 2011.
- Trenin, D., "The Modernization of Russian Foreign Policy", Carnegie Endowment, Video Q&A, August 2, 2010.
- See: <http://carnegieendowment.org/2010/08/02/modernization-of-Russia-s-foreign-policy/58>+
- Satanovski, E. "Evreyski Bog Shchedr na chudesu", *Lekhaim.Ru* <http://www.lehaim.ru/ARHIV/228/interview.htm>
- Cimmino, M. "Is Russia losing the Middle East?" *aspenia/it.aspeninstitute* online, September 6, 2011; Trenin, D. "Russia and the Winter Revolutions in the Arab World", *International Affairs*, March 3, 2011, <http://blogs.lse.ac.uk/ideas/2011/03/russia-and-the-arab-world/>
- "Lavrov meets Syrian Opposition, Pushes for peaceful dialogue with Asad", *Ria Novosti*, November 15, 2011.
- Kosach' G. "Islamization of the Middle East and Russia's Muslim Strategy", *Valdai Discussion Club* December 12, 2011. http://valdaiclub.com/middle_east/36400/print_edition/
- Satanovski' E. "Ot Atlantiki do Afganistana — prostranstvo idushchih I budushchih voyn", *Voenno Promyshlenniy Kurier*, January 16, 2012.

